

1902/3538

A 5318

M. Kampmann.

Gestlase iseloom ja laad.

A. 5318

Seftklase
iselooni ja laad.

Kirjutanud

M. Kampmann.

Jurjewis (Carlus).

„Postimehe“ kirjastus ja trükk.

1902.

Дозволено ценаурою. — Юрьевъ, 22 января 1902 года.

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Kirjandusmuuseumi

Arhiivraamatukogu

81982

I.

Seltside kõrgem eesmärk.

Teid ma teretan, isamaa pojad,
Kellel kulmud kuumavad töös,
Kellel rindades südamed soojad,
Selginud sihid filmade ees!

L. Koidula.

Enam kui kakskümmendwiis aastat on juba sellest ajast mööda läinud, kui Eesti meeste püüdmised kindlad eesmärgid said, kui nad endid ühijusteks kokku heitma hakkasid, selginud sihid filmade ette võtsid ja kulmud isamaalisel tööl kuumata lastisid: kui esimesed seltsid meie rahva keskel elusse astusid. Magusäl waimustusrikkal ärkamise ajal heljusid nii mitme rahwasõbra südames soowid Eesti rahwuslike elu edendamiseks ja hariduse kasuks tööd teha; et sel tööl võimalikult suur mõju ja tagajärg oleks, ühendusid nad endid wõõraste rahwaste eeskuju järele seltsideks. Kõige esmalt ilmusid laulu- ja muusika-seltsid, selle järele astusid põllumeeste ühijused elusse ja lõpuks algasid meie ühendatud karstuse-seltsid oma

õnnistusrohket tööd. Praegu on meil umbes sada Eesti seltsi, mis löbu pakuvad, rahwa rahalise jõuu eest hoolitsewad ja joomakommete wastu wõitlewad. Paleuslised on iseenesest need mõtted, millede pääl meie seltsid põhjenedawad: laul ja muusika ehk löbu, warandus ja karstus on küllalt auusad püüdmised, millede kättesaamiseks waewa näha maksab, kuid weel kõrgemale tõuseb Eesti seltside töö wäärtus meie silmis ja isamaa ees, kui seda meelde tuletame, et muusika, warandus ja karstus ise mitte weel otstarbed pole, waid ainult wahendid ühe teise kõrgema ühise eesmärgi kättesaamiseks, mida üleüldiseks rahwahariduseks nimetame. Selle wiimse eesmärgi poole ruttawad otsekoheselt koolid, sinna tõttawad ajalehed ja kirjandus üleüldse, sinna poole peawad ka seltside püüded nende põhjustkirjade wiimses ja kõige kõrgemas mõttes pöördud olema. Sest kuhu kõlbaks see löbu, mis pakkujate eneste ja maitsejate süüdan ei hariks, mis nende tundmuksi ei rikastaks ja nende tahtmist kõrgemate aadete juurde ei juhiks? Mis aitaks see karstlastele, kui nad küll alkoholi himude eest endid hoiawad, aga jüisgi teisi patlikka ihaldusi ei talitseks ja täit iseenda walitsust kätte jaada ei püüaks? Mis kasu oleks põllumehel sellest warandusest, mida ta maa seest wälja meelitab, kui ta seda õigesti tarwitada ei mõista?

Meie lõbu-, karstuse- ja põllu-
meeste-seltsidel on nende lähema üles-
ande taga üks kaugem, kõrgem eesmärk,
mis nende tegewusele suurema, täiema
väärtsuse annab. Nende tõsised tööpõllud
ei ole seega mitte lõbu, warandus ja karst-
sus, waid rahwas ise, rahwa mõistus,
rahwa meel, rahwa pää, rahwa süda.
Muusikaline lõbu, waranduse arendus ja
karstus on ainult teed, mis kaudu ülemale
eesmärgile, rahwaharidusele sõna täies mõt-
tes jaadakse. Meie seltside töö, kui nad
oma ülesannetest õieti aru saawad, on
paleusline töö, nende püüded on kõrged,
isamaalised püüded, sest et nad meie rahwa
keskel töötawad.

Gesti seltside kõrgemast tööpõllust tahtsin
ma seletades risti, põigiti läbi käia ja
sijemiseft eestlasest, s. o. tema iseloomust
ja laadist rääkida. On ju Gesti rahwa
wälimuseft, tema elust ja kommetest mõn-
dagi kirjutatud ja kõneldud, kuna tema
hingeelu keegi pole awalikult waatlemise
alla wõtnud. Ja just nimelt waim ja
iseloom ning laad ongi eestlases see asi,
mille kallale pääasjalikult meie koolid ja
seltsid töötama on kutsutud. Töötegija peab
aga põhjalikult oma töömaterjali tundma,
muidu ei wõi plaanilikult, mõistuseft juhi-
tud töötamisest juttu olla.

Kuid ei mitte ainult töötajatel Gesti
waimuwäljal ei lähe meie rahwa hingeelu

tundmist tarwis, waid kõikidel, kes meie maal elawad ja eestlastega kokku puutuwad. Mida tuttawamad naabrid üksteisega on, jeda paremini teadwad nad üksteise nõudmisi täita ja jeda lahkemalt wõiwad nad koos elada. Mõistawad nad üksteist walesti, siis wõib sellest mõnematele kahju tõusta. Ka meil enestel on waja oma wigasid ära tunda, et teaksime, mis tükis endid parandama peame. „Tunne iseennast!“ on üks wanade greeklaste tarkõna, mis igaks ajaks maksma jääb ja mida ka iga rahwa kohta tarwitada wõime.

II.

Iseloomust ja laadist üleüldse.

Inimesed on oma wälimuse, näojume ja kehamee poolest nii wäga mitmesugused, et meie terwes maailmas mitte kahtegi ei leia, kes nii wäga ühte nägu oleksiwad, et meie neile vähematgi wahet ei wõiks teha. Aga weel palju mitmekesisemad on inimesed oma waimu, iseloomu ja laadi poolest. Ehk küll kõikidele terwetele inimestele mõistus ja meeled on antud, lähewad nad oma waimuannetes ja waimuomadustes wäga lahku ja üksikute waimujouudude poolest pole nad ka mitte ühesugused. Üks wõib hästi teraselt mõelda ja fergesti mõista, teine hellasti tunda, kolmandal on tugew

tahtmise = jõud. Ühed on keewawerelised, teised tuimad, kolmandad ägedad, neljandad kurwad. Need hinge-omadused pärib inimene oma wanemate käest, nad on tal lapsest saadik juures, nendest on raske, peaaegu võimata lahti saada. Need wanematest või loodusest kaasaõündinud hinge-omadusi nimetab hingeteadus kofku temperamendiks, mida Cesti keeles iseloomuks on kutsutama hakatud. Ennemalt arwati, et mitmesugune meeleolu were omadustest, iseäranis were ja sapi hädustest ja halbustest tuleb, kuid Schleiermacher seletab seda teisiti. Hinges on kaks jõudu tegewad: wastuwõtmine (Receptivität) ja isetegewus (Spontaneität), just nagu ka närwid kahesugused, nimelt wastuwõtivad ja liigutavad on. Seda mööda, kuidas inimestele kumbgi nendest hingejõududest jagatud ja kuidas nad segatud on, jaotab Schleiermacher iseloomud nelja pääliski: keewawerelised, tuimad, ägedad ja kurwad.

Need wahesid tehes pandakse tähele, kas keegi wälimisi mõjusid kergesti või aegamööda oma hingesse wastuwõttab ja kas tal loomus sääl juures nende mõjude all palju või wähe isetegewusele äritatud saab.

1. Mõned inimesed wõtawad wälimisi mõjusid väga ruttu hingesse ja awaldawad nende all palju äritust. Nad tunnewad

ruttu ja teewad ruttu, räägiwad ja kõnni-
wad kiiresti, armastawad südame põhjast,
aga wihtawad ka kõigest hingest, igatse-
wad kuulsust, wabadust, walitsust, auu ja
awaldawad oma talitustes kindlat meelt.
Neid on raske teisele mõttele pöördada. Kui
neil hääd waimuanded on, siis wõiwad
nad palju tubliſid tööſid korda saata. See-
sugust temperamenti ehk iseloomu nimeta-
takſe *f e e w a w e r e l i ſ e ſ s* (choleriſch).
Tema omanikud oliwad apostel Paulus,
Lutherus, Hannibal, Peeter Suur, seda
awaldas ka wiirſt Bismarck. Saulus turt-
sus enne ümberpöörmiſt wihas ristifogu-
duse wastu ja oli tema kõige tigidam taga-
kiusaja. Kui ta aga ümber pöördud sai,
siis tegi ta kõige suurema armastusega ja
waimustusega ristifoguduse kaſuks tööd.
Rahwaste hulgaſt on suurem oſa ſakſlaſi
keewawereliſt iseloomu.

2. Otſe keewawereliſte wastu ſeiſawad
need inimesed, keſ wälimiſi mõjuſid wäga
pikkamööda wastu wõtawad ja endid nen-
deſt wähe ja aegamööda äritada laſewad.
Neid nimetatakſe tuimadeks (phlegmatiſch).
Nad käiwad pikka, kõnelewad pikka, mõtlewad
aegapidi ja ei wiitſi ruttu otſuſeid teha.
Nad ei armasta kirglikult, ei wihta kirg-
likult, ka iga töö juures on neil aega küll;
ſellepärast ei lähe nende käes ka ettewõtted
mitte palju nurja. Meeletuhinat nad ei
tunne. Tuima iseloomu awaldas apoſtlite

hulgas näituseks Naatanael. Kui teised jüngerid juures röömus talle kuulutasivad: „Meie oleme Messiaase leidnud, kes on Jeesus Naatsaretist“, siis ei hakka see rööm mitte korraga Naatanaeli jüdamesse finni ega sunni teda kaasa minema, waid ta küsib omas tuimas olekus külmalt ja järele kaaludes: „Mis wõib Naatsaretist hääd tulla?“ Siisgi hoiab jeesugune tuim iseloom tihti inimest eksisammude eest. Seda iseloomu awaldab iseäranis Inglise rahwas. Inglise mötleb kaua aega kül- mawereliselt järele, ei näita juurt röömu ega juurt kurbtuft.

3. Kolmas jelts inimesi awaldab wäga rohket ning ufinat wälimiste mõjude wastuwõtmiist, kuid nendel mõjudel ei ole juurt tagajärge; nii kergesti, kui nende meeleolu on liigutatud, nii kergesti waikiwad ka nende tundmused, lõpewad nende püüdmised. Jeesugust iseloomu kutsutakse ägedaks ehk sanguiniliseks iseloomuks. Ägedaid inimesi wõib kergesti naerma, kergesti nutma ajada, kergesti pahandada, kergesti lepitada; nad on wallatud, muutlikud, õpiwad ruttu, aga on ka tihti päälis- kaudsed. Ägewereline mees oli Peetrus apostlite hulgas. Kui Isjand oma kannatamisest kõneleb, töotab ta tema eest jurma minna, lühikese aja pärast jalgab ta aga Jeesust: „Ma ei tunne teda!“ Kui Jeesust finni wõetakse, tõmbab ta meeleägeduses

nõõga tupeft ja raiub jekka, warsti põgeneb ta aga aratufes eemale, nähes, et hädaoht kašwab. Ägedat ifeloomu awaldas ka jelleaegne Juuda rahwas, kes Iſſandale pühapäewal „Hosianna!“ laulis ja juba reedel „Poo risti!“ kiſendas. Muutlikku, kerge-meeleliſt ja ägedat ifeloomu on ka prantslased. Suured meeleliigutufed ilmuwad nende keſkel üle öö ja kaowad niijama, kuidas nad tõuſiwad. Pea armastawad ja kiidawad nad kuninga, pea rahwariigi walitſuſt, pea kašwab nende wiha teiſte rahwaste waſtu, kuid warsti on ſee jälle ununud. Äge ifeloom õpib ruttu, unustab ruttu, teeb ruttu otſuſeid, mis aga enamasti pääliskaudſed on, töötab palju waimuwäljal, awaldab rõõmuſt meelt ja ilmafunſti.

4. Lõppeks on weel ifeloom, mis ägedale otſe waſtu ſeiſab ja waſtandliſi omaduſi awaldab — kurbmeelne (melancholiſch) temperament. Wälimiſed mõjud ei näita ſelle üle ſuurrt tagajärge, kuid ſeda suurem on waimu-äritus ja ifeſeiſaw waimu-tegewus. Omas wälimufes on kurbmeelne pikaldane ja igas aſjas suuremal oſal paraſmöödu-line; tal on ükſpuhas, mis wäljaſpool maailmas jünnib: tal on enda hinges jügam maailm warjul. Mufrus, leinamine, rahutu meel ja kaebtufed elufibedufe üle on kurbmeeleliſe ifeloomu tundemärgid. Kurbmeelne armastab ükſinduſt ja kõik, mis kõrge, kole, tume ja mis jügam ning

mötterikas on. Sellepärast on ta teaduses ja kunstis tihti tähtjas töoline. Kurbmeelse iseloomu hääd küljed on tundmuse sügavus, süsemine rahu, ettevõtete kindel täidesaatmine ja puhtad püüdmised. Apostlite hulgas avaldas Johannes, keda ka armastuse apostlikis nimetatakse, seda iseloomu. Wainne ja tagasihoidlik oli tema olemine, aga seda rikkam ja sügavam ta süsemine waimu-olu. Seda iseloomu pean ma ka Eesti rahwa omaks tunnistama. Mil kombel see ennast avaldab, sellest kõnelen pärast poole, siin pean aga sedamaid juurde lisama, et kõik neli iseloomu liiki: keewawereline, tuim, äge ja kurb enesest hääd on ja üksigi neist inimest kombelikult paremaks ega halbemaks teha ei wõi. Ainult tuleb iga inimesega nõnda ümber käia, kuidas ta iseloom seda nõuab. On tähele pandud, et just wastandlised iseloomud, nagu keew ja tuim, äge ja kurb, hästi kokku sünniwad ja üksteist täiendawad, kuna keewad ja ägedad, tuimad ja kurwad naljalt ühte ei sünni. Kõige kokkukõlawamad abielud on need, kus üks keew, teine tuim, üks äge, teine kurb endid on ühendanud. Eks ütle ju ka Schiller „Kella-laulus“:

„Sest jää, kus waljus ja kus hellus,
Kus kangus, hõrnus kokku heljus,
Sää, üks elu õnnelik!“

Sündimise poolest saawad lapsed pääle loomuomaduste weel mitmed teised idus

olewad waimuomadused ja jõuud kaasa; need wõiwad kaswatuse ja läbikäimise teel elus täiuse ja tugewuse poolest väga mitmekarwaliseks muutuda, sest kõikidel wälimistel nähtawustel ja sifemistel meeletustel on waimu üle suur mõju. Seda mööda, kuidas inimene seda mõju kas sõbralikult wõi waenulikult, kannatades wõi tagasi heites wastu wõtab, jaab tema waim ühe isewiisilise kindla kaju ja tahtmise, mis järele inimene oma mõtteid, sõnu ja tegusid juhatada lasseb. Seda waimu kindlat kaju, mis ajajooksul hariduse ja ümberkäimise läbi jaadakse, nimetatakse hingeteaduses karakteriks ehk laadiks.

Gesti keeles ei ole temperamendi ja karakteri wahel tänini weel mitte selget wahet tehtud ja on neid mõlemaid kokku iseloomuks nimetatud. Et neid üksteijest eemal hoitaks, seda tuleb küll soowida, sest iseloom on looduse anne, laad inimeste sünnitus, mispärast inimesed selles ka süüdlased on, kui kellegi laad halbu omadusi awaldab. Karakter on peaaegu seesama, mida meie igapäewases keeles *füdameks* nimetame, kuna temperamenti meeleks wõime kutsuda. Laadi- ehk südamemaadused wõiwad hääd ja halwad olla, seda mööda kuidas inimene on kaswatatud. Hääd karakterit näeme meie Moosesel, Geliasesel, Peetrusel ja Johannesel olewat. Aljaloost tunneme hääde karakteritena: Aristides

Diget, Tiitust, kuurwürsti Johanni Malist ja teisi. Halb karakter oli Abahi naesjel Sjebelil, Heroodesjel, Keerol, Hispania kuningal Wiilippil ja weel mitmel teisel.

Kuid midagi pole halwemat, kui inimesel kindel laad puudub, kui ta oma põhjusedmõtetele truuts ei jää ja pea ühele, pea teisele poole kaldub, politikas pea wana-meelne, pea rahwameelne on ja salalikkumeelt ning walekeelt kannab. Seejuguft inimest ei wõi usaldada, kõige wähem weel siis, kui ta sõbralik on. Laadita mees on laimaja, kahjuröömus, tige, kahekeelne, walelik. Kui kindluseta, rikutud karakterisi tunneme ajaloos teiste hulgas Alfibiadest, Hippiaust, Julianust Taganejat, Hindrik IV. ja Wallensteini.

Et inimeste üle äräitlemata palju wälimisi ja sifemisi mõjusid walitsewad, siis on ka äräitlemata palju karakterisi leida, jah, niisama palju, kui üleüldse inimesi on, sest igaühel on oma karakter, oma laad, mis teistest mõnes tükkis isesugune on. Aga nagu iga rahwas oma wälimist ise wiisilist kehameodi ehk typuft kannab, nõnda leitakse ka iseloomu- ja laadiawaldusi, mis teatawa rahwa juures suurema jao rahwaliikmete üleüldised omadused on ja temale iseäralise waimlise kuju ehk laadi annawad. Sel mõttel tohimegi siis ka ühe terwe rahwa iseloomust ning laadist kõneleda.

Kui meie siin rahwalaadist sõna laie-
mas mõttes räägime, siis mõtleme nende
all kõiki neid hingeomadusi, mida eestlane
oma esiwanematelt on pärinud, läbikäimi-
ses teistelt rahvastelt omandanud ja ise-
eneste keskel kindlaks kaswatanud, ühe sõ-
naga, kõiki eestlase hinge tundemärksid,
mis teda teistest rahvastest lahutawad ja
teda eestlaseks teewad. — Galton on
järele uurinud, et häädel wanematel läbis-
tiku 30 protsenti häid, 10 protsenti halbu
lappi on, kuna pahad wanemad umbes 52
protsenti pahu ja 4 protsenti häid lapsi
sünnitawad. Karakteri omadused pärib laps
wanematelt idudena, mis hiljemini täielis-
teks omadusteks kaswawad. De Candolle
on inimeste juurest 410 iseäralikku karak-
teri omadust leidnud; nendest kaswawad
põhjusomadused lastele juba sünnimises
sisse. 42 protsenti omadusi päriwad tema
uurimiste järele lapsed isalt, 20 protsenti
emalt ja 8 protsenti ilmub wõõraid karak-
teri omadusi. Päritawamad on nendest
muude seas: kartus, furjus, kaastundmine,
häbi ja uhkus. Päritawad omadused
lähewad ajajookjul hariduse ja kaswatuse
mõjul pehmemaks ja saawad teise kuju, kui
nende wanematel on; sel põhjusel wõimegi
siis ükspäi inimese kui ka terve rahwa karak-
teri parandusest kõneleda.

Gesolewa kirjakeese otstarbe on eestlase
iseloomu ja laadi pääomadusi seletada ja

näidata, misjuguised neist kõlblikud on ja misjuguised neist parandada tulewad. Aga nagu iga üffiku inimese juures mitte täiesti segamata iseloomu-seltsi ette ei tule, waid tihti üks nendest ennast filmapaistwamalt, mõni teine aga siin ja sääl nõrgemini awaldab, nõnda ei wõi meie ka terwe rahwa iseloomu mitte täiesti puhtana enesetele ette kujutada, sest temasgi ilmub meile suurel jaol ühendus kahest iseloomu-seltsist, millest üks teisest mõjuwam on.

III.

Seftlase iseloom.

Iseloomu ja laadi juurdlemine on raske töö, mis palju inimese elu ja hingeteaduse tundmist ning terawat waatlemise andi nõuab. Rahwa iseloomu ja laadi kirjeldamine läheb weel iseäranis seeläbi raskeks, et wõimata on, terwet rahwast tundma õppida ja kõiki tema liikmeid waadelda. Ja kui keegi wõimalikult palju ja laialt rahwa hulgas liikunud on, siis peab ta ometi tunnistama, et ta seesugust otsust anda ei wõi, mis kõigi rahwa-liikmete kohta maksaks, waid ta peab sellega juba rahul olema, kui ta kirjeldusi suurema hulga kohta tõeks wõib tunnistada.

Juurdlemise materjal on siin juures rahwa waim ja meel, mis ennast sõnas ja

teos avaldavad. Sõna on mõtte ja waimu kuuldaw ilmutus, tegu on mõtte ja sõna kehastus. Et mõtte teoks saamiseni suurem wähe on, kui sõnastamiseni ja tegu seega selgemini ja kindlamini mõtete siju näitab, siis tuleb iseloomu ja laadi waadeldes pääasjalikult tegusid tähele panna, mida sõnad seletawad ja neile sihi annawad.

Tahame rahwa iseloomu ja laadi põhjalikumalt läbi waadata, siis ei aita weel mitte praeguse aja seisukorra waatlemine, waid tarwis on ka teada, kuidas asjaga lugu minewikus oli ja kuidas ta selles kujunes, nagu ta praegu on. Iseäranis Eesti rahwa hinge-elu juurdlemises peame oma esiwanemate sõnu ja tegusid tähele panema, sest et nemad wõõrast mõjust weel enam wõi wähem wabad oliwad ja nendes puhas alg-eestiline iseloom ja laad endid awaldasiwad. Sel põhjusel paneme tähele: 1) Eesti ajalugu, 2) Eesti wanawara, 3) Eesti elu kujutu si kirjanduses, 4) eestlaste praegust elu ja lõppeks 5) wõrdleme wõõra rahwa liikmete arwamisi eneste saadud otjustega. Wõõraste arwamiste seas on küll palju seejuguiseid, mis kas pääliskaudse, puuduliku teadmise wõi efiarwamiste ja arusaamise puuduse pärast mitte asja õige oluga kokku ei käi, siisgi wõime nendest wõõraste otjustest eneste ütlustele hääd tuge leida, mis meie nähtustega ja kuuldustega ühte lähewad.

Kui rahwa keelest ehk kõnest tema meelt tundma õppida tahetakse, siis peab rahwa keelt mõistatama. Nagu Hommikumaa rahwad, kõnelewad eestlased väga piltlikult ja näitlikult, nõnda et mõnelgi wõõra rahwa liikmel raske on meie keelest täiesti jagu saada; sellepärast peab igaüks, kes wähegi Eesti rahwa hingeelu tundma õppida tahab, kõige päält ennast rahwa mõtlemise ja meelestuse ning sõnastuse wiisiga tuttawaks tegema. Kiriku- ja kooliõpetajad, kes wõõra rahwa liikmed on, ja eestlase mõtlemise wiisi weel ei tunne, näewad õpetades mõne raske aine selgituse juures asjata suurt waewa, kuna üks ainus kohane Eesti wana sõna asjasse palju rutemini selgust toob, kui tunnipikkune seletamine.

Nooremehena oli nende ridade kirjutaja teiste suguwendadega ühe tuttawa õpekohta kaswandik, mille kooliõpetajad suurel osal lätlased ja jakslased oliwad. Üks ainukene nendest oli Eesti mees. Hakatuses oli eestlastel raske wõõraste juhatajate kõnest aru saada. Väga tihti liikati meie kostused tagasi, et nad mitte küllalt õiged ja loogikalikud ei olla, kuna mõned Läti kooliwennad, kes muidu õppimise järjes ehk wahest ka wirtuses meie taga seisiwad, rahuloldawaid kostuseid anda wõisiwad, mis oma siju poolest meie omadega täiesti kokku käisiwad. Aga et meie mõtete sõnastus Eesti mõtlemise wiisi järele ilmus, polnud

lätlaste meelest meie kostused mitte õiged. Rahwuse wahet juhatajad ei teinud, waid sel nähtusel oli hingeteadlik põhjus. Meie juhatajad ei tundnud meie mõtlemisewiisi. Tõesti, meie rahwa soovil ja nõudmisel, et meile Eesti soovst kiriku- ja kooliõpetajad, kohtunikud ja teised ametnikud antaks, on muu kõrwal ka oma tähtjas hingeteaduslik põhjus. Mõistab muulane aga täiesti Eesti keelt ja tunneb eestlase mõtlemisewiisi, siis kaob see põhjus iseenesest.

Iseloomude seltsijid ette harutades tähendajime juba lühidalt, et Eesti rahwas suuremal jaol kurbmeelne on ja meie seda temperamenti, kui ka mitte puhtal näol, siiski enam wõi vähem teistega segatult, Eesti rahwa omaks tunnistada wõime. Sellele otsusele jõuame kergesti, kui oma rahwa waikist ja iseeneses seiswat loomu tähele paneme ehk teda weel koguni elawa ja ägeda Slaawi ning Leedu suguharudega wõrdleme. Ülemal kirjeldatud neljast pää-iseloomu seltsist sünnib kurbmeelus eestlase kohta paremini. Selle iseloomu liigi awaldused ei ole Eesti rahwa juures ka mitte sugugi rasked üles leida. Iseäranis selgesti paistawad nad muinasajast meile filma. Wähesed jõnumed, mis Eesti kuulsama wanema Lembitu üle meie päiwini on ulatanud, lasewad arwata, et ta kurbmeelne olnud. Selles mõttes on teda ka Kreuzwald omas lugulaulus kujutanud.

Muirus kuulduv ta kõnedest tihti wälja ; teated waenlaste wõitude üle ei näi teda suurelt liigutawat, ta armastab ükksiklast, waguwat elu ja sügawat järelnõtlemissi.

Terwe Kalewipoeg, milles meie rahwas iseennast kirjeldab ja mis tema hingeelu peegliks pidada tuleb, on suur nutulaul, on kurbmäng, mille kangelane enese süü läbi otja leiab, sest „weri ihkab were hinda.“ Rohutaw lugu sündis Kalewite talus, kui wennad jahil käiswad : Linda rööwimine. Kui see mõjuta ka mööda ei läinud, siisgi wõiswad läiskaswanud wanemad wennad weel selle kurwa sündmuse järele magama heita ja otsimise teiseks päewaks jätta, ainult poisikese ohu noorem wend, kelle hella lapsesüda ema küljes rippus, ei saanud rahu, ta läks isa hauale teed küsima. Sellest ajast saadik kõlab kurbtuse toon läbi terwe Kalewipoja elu, milles ta wagal teedefäigil eide jälgi taga ajab, kadunud tedre rada rändab. „Wiletjad meie, wennekesed, õnnetumad ühtewärki!“ ütleb ta Saare taadile troostiks, aga ta enda

„Kurwastus ei leidnud kustu,
Ega leina lepitusta.“

Nii suur jõud, kui tal enesel ka on, tunneb ta siisgi ennast üksinda ja mahajäetud olewat, mis mitmes paigas ohkamiste ja kaebamiste kujukil ilmsiks tuleb, sest kahetordne weresüü ja neiu rahu rikkumine rõhub ta hinge ja südametunnistus ütleb :

„Oh ja wilets wellekene,
Pikk on sinu wõlapõlwe!“

Uga ta ei ole ise sugugi tuim nende
häälte wastu, waid

„Leinameele luulemised
Sigitasid igatsusi,
Kaswatasid kahetsusi.
Kus ma leinan, kaswab lepit,
Kus ma ahastan, kaswab haawit,
Kus ma kurba, kaswab kuusit,
Kahetsejat warjab kaasit.“

Tuletame weel jeda meelde, et Kalewi-
poeg ükssiklast elu armastab, mitmel korral
neidudele seletab, et ta wallalises põlwes
elada tahab ja looduse endale alaliseks jelt-
siliseks walib, siis ei wõi meie tema kurb-
meelsuse ehk melanhoolilise temperamendi üle
mitte enam kohewahel olla.

Sedaşama wõime ka Saaremaa Suure-
Tõllu iseloomust ütelda. Ehk küll wägew
jõuumees, pole ta mitte suureline ega upsa-
kas, waid wäga hää ja pehme südamega
walitseja, nagu P. Südda jeda rahwaraa-
matu järele on üles tähendanud. Oma
armja naese Piretiga käib ta wäga hõr-
nasti ümber, ja kui Piret sureb, siis lan-
geb ta sügawasse meelenukrusesse ja kärsti-
tusse olekusse, mida ta muudu enesest eemale
peletada ei suuda, kui suurte ehituste waral.
Ka temagi armastab üksindust, mispärast
ta pojast lahus elab. Tõlli saatus ja surm
on nõndaşama kurb kui Kalewipojal. Kui

Gesti rahwas nendes kahes kangelases ise-
ennast kujutab, siis tohikšime küll arvata,
et kangelaste iseloomud rahwa üleüldise
iseloomuga kokku käivad.

Kurbmeelsust awaldawad wanad eestla-
sed oma rahwalauludes, kus

„Suu laulab, süda muretsseb,
Silmad wetta weeretawad.“

Muirus heliseb Gesti rahwawiisides, mis
suuremal jaol haledas moll toonitõuus
liiguvad. Nimetame siin: „Kui mina
alles noor weel olin.“ — „Mu mõttes
on üks aimuke.“ — „Meil aiaäärne täna-
was“ jne. Looduse helides, nagu tuule
wingumises, metsa ja merekohinas kuuleb
eestlane kaebtusejumala Murduse ägamist
ja filjatamist. Sõegi wihmal ja rahel on
tema meelest haledad hääled. Eestlases
on kurbmeelne iseloom ja ta arwab ka
looduse kurwa olewat, just nagu wanad
greeklased eneste jumalatele kõik eneste hääd
ja wead külge luuletasiwad.

Waatame praegu rahwa keskel ümber,
siis paistawad meile selle iseloomu tunde-
märgid peaaegu igal sammul filma. Küll
kuuleme rõõmu- ja nalja-awaldusi, lusti ja
lõbu, mängu ja laulu — ka kurbmeelised
wõiwad kõige suuremal mõõdul rõõmu
tunda ja lusti lüüa — aga terwe rahwa
hinges heliseb kurblik, tõšine hingetoon:

„Mu rahwas waikne, südamlif
Ja lootuses nii kannatlik“ jne.

Ja selle rahwa tähtsamad ning tuttavaks saanud liikmed avaldavad neidsamu temperamendi märkisiid. Kreuzwald, Koizula ja palju praegu elawaid kirjanikka ja luuletajaid on melanhoolilise temperamendi omanikud. Mida rohkem neid tundma õpime, mida sügavamini nende töödese tungime, seda selgemalt paistab meile selle sõna tõde silma. G. K. Jakobsoni, Beske ja Kunderi iseloomud ei sünni eesolewa kirjeldusega kokku, kuid meie peame meeles pidama, et Jakobsoni soontes ema poolt Slaawi veri woolas, kuna Beske ja Kunder Holstre mehed olivad, ja rahwa juus liigub jutt, nagu oleks Holstre ja Tarwastu rahwas ühe suure sõja järele, mis maa rahwast tühendanud, kaugelt siia toodud, kuna Heimthali rahwas Lätist ja Wiiratsi Mustapalli rahwas Rootsiist pärit olla, nagu seda säälsed praegused rahwapruugid ja osalt ka perekonna nimed arwata lasewad.

Meie arwamise järele on eestlastel kurbmeelne iseloom ehk temperament. Seda on ka wõõrad rahwad tähele pannud. Kui meie näituseks Wene keelseid kirjeldusi Soome sugu rahwastest üleüldse ja Eesti rahwast iseäranis loeme, siis ei puudu nendes naljalt sõna „УТРЮМЫЙ,“ mis nii palju kui pime, tume, tujane, kurb, pahane tähendab. Rõõmsatele Slaawi sugudele wõib waike, iseeneses olew eestlane

muidugi tufane ja pahane ette tulla, kuid see on Soome sugu rahwaste loomus, mida neile niisama wähe weaks wõib lugeda, kui inglasele tuima ja prantslasele ägedat meelt.

IV.

Eestlase waimujõuudude wõrdlemine.

Meie wõime nüüd temperamendi kirjeldusest lahkuda, et eestlase karakterit tähele panna. Inimese waimus töötawad kolm pääjõuudu; need on: tuntuise, tundmuise ja tahtmise wõim. Wiimises, s. o. tahtmise wõimus awaldabgi ennast karakter ehk laad. Kõik need kolm waimujõuudu on inimesele sündimises juba idudena antud, siisgi ei ole nad iga kord mitte ühetugewused, waid üks on teisest tihti wõimsam. Neid peab aga kõiki kaswatama ja tugewamaks tehtama. Kui meil nõu on eestlase karakterist, kui tahtmise wõimu awaldamisest kõnelda, siis ei wõi meie tema tuntuise ja tundmuise wõimudest mitte waikides mööda minna, waid peame neid kõiki tähele panema ja ühe teisega wõrdlema.

On inimesi ja rahwaid, kellele wäga teraw tuntuise ja teadmise wõim on kingitud, kuna tundmus kaugel selle taga seisab. Nad saawad ruttu asjast aru, wõiwad terawasti mõtelda, hästi meeles pidada, karwa

pääl otjustada ja järeldada, neil on, lühidalt ütelda, hää pää, teraw mõistus, aga süda ja meel on tühjad, neis ei ole palju rikkust, neil puuduvad tundmused, milles rõõm ja kurbtus, kannatus, lootus, armastus jne. elawad, milles õnn asub. Seesuguseid nimetatakse mõistuse-inimesteks. Hää pää ja külm, tühi süda on nende tundemärgid. Selle wastu leitakse inimesi ja rahwaid, kellel pää ja süda oma oleku poolest wastandlikes määruses seisawad, kellel vähem terane mõistus, aga seda rikkam ja sügawam meel, kuunem ja süürikkam süda, tulijemad tundmused on. Neid nimetatakse tundmuse-inimesteks. Ka tahtmise idud juurduwad juba sündimisest saadik inimese südames ja wõiwad nõnda wägewaks kasvada, et nad teadmise ja tundmuse üle walitsewad. Küüüd ärkab küsimus: Mis suguste waimujõuudude poolest on eestlane rikas? Mõistuse terawusest ei ole tal puudust, tal on hääd waimuanded teaduste omandamiseks, aga weel elawam ja wägewam on tundmuse wõim, mis tihti tahtmistgi juhhib. Eestlane on enam tunde-inimene kui terane mõtleja. See arwamine on kerge tõendada.

Waatame kõige päält ajalooesse. 1209. aasta ümber p. Kr. läksiwad eestlased lätlastele nende riisumist ja laastamist kätte tajuma ja leidsiwad nad Astijärwe kindlusest, kus Talibald neil wanemaks oli.

Gestlased jooksiwad kindluse wastu tormi ja oliwad peagi üle müüride jõudmas. Õkisti ilmus wana halli pääga mehikene lätlaste hulgas müüri pääle ja mängis kannelt ning laulis ise kaasa. Gestlased jäiwad tormijooksmises seisma ja hakkasiwad imestades ülespoole waatama, kust helid nende kõrwu kostsiwad. Muusikat kuulatades unustasiwad nemad waenu ja wiha, jätsiwad tormijooksmise ning kättetajumise pooleli ja tõttasiwad rahuga koju. Muusika oli neid wääranud; tundmused oliwad eestlastel nii hörnad ja hellad olnud, et nad mõistuse, mis kättemaksmist nõudis, ära wõitsiwad.

Gestlase laulu- ja muusikaarmastus tuleb ka mythologias ilmsiks. Wanem ja tähtsam Kalew, keda Wanaija loonud, on laulu jumal Wanemuine. Õhegi Wanaijat kujutab Gesti wanausk kui lauluarmastajat, tunderikast olemust, kelle ees Wanemuine kaunisti kannelt mängis ja armsaid laule laulis, kui mured Wanaija otjaesiist kortsutatiwad. Gestlased ehitasiwad oma jumalaid ja iheeneste pääomadustega, ja nende hulgas seijab sügaw, tunderikas meel esimeses reas.

Õhegi rahwa muinasjutt ei awalda nii sügawat tundmust, kui eestlaste „Roit ja Hämarit“, ütleb Cröger oma Liiwimaa ajaloo siisjuhatuses. Gesti muinaskangelased Kalewipoeg ja Tõll on wägewad mehed, kes kõiki oma ettewõtteid enam hiiglajõuuga

fui nõuuga korda jaata loodavad, kuna mõistus neil iseäralist teravust ei avalda. Suurele Kalewipojale peab väikene siilikene nõuu andma, et waja on serwiti laudadega lüüa, mis tal ometi iseenejest oleks pidanud arusaadaw olema. Kalew ja Tõll ei ole mitte südamed, toored inimesed, nagu jeda tihti teiste rahwaste kangelastest näeme, waid nende hinges leiame hõrnuft, hellust ja sügawaid tundmusi, mis tihti mõistuse üle walitsewad ja nende elu juhatawad. Kolm Kalewi taadi poega on suured laulusõbrad, jahi päält koju tulles näitawad nad otse wõisteldes, mis nad jelles kunstis wõiwad. Noorem wend wõidab laulu läbi koguni näkineitsite südamed, et need teda kaajaks himustama hakkawad. Tõllu poeg õpib wiulimängimise ära ja mõistab jellest riistast nii ilusaid helisid wälja meelitada, et tal eneselgi paled rõõmupiisaratest tilkusiwad. Kalewipoja elu juhatawad efiteks armastuse tundmused kadunud ema wastu, mis teda maad ja maailma läbi käima ja wägitöösid tegema sunniwad; päraft, kui ta kuningaks walitud, on kohuste tundmus see, mis temale kümmetuhat koormat pääle paneb. Ka wihatundmus wõidab meie rahwa kangelastel tihti mõistuse. Sorts kõneleb Linda rõõwimiseloo küll õieti üles ja palub armu ning andeksandmist, kuid Kalewipoeg lööb ta wiha paelus seistes jüisgi wemblaga jurmuks.

Weel wähe ma põhjuse pärast läksiwad Kalewi tundmused hullul pääl mäsama, kui Soome jesa wanem poeg teda Saare piiga teotamise eest hoiatas. Kalewipoeg jõudis nii wähe oma wihatundmuši walitjeda, et ta mõistuse wastu waga werd walas.

„Kalewite kange poega,
Kui tal mõistus wihaüttes,
Siis ei hooli jõpradesta,
Surmab kas ehk jugulaje.“

Samajugust tundmuste walitjuse mõistuse üle awaldab ka Töll, kes igal korral wiha pärast karjalapsi surmata püüab, kui need teda asjata fergemeelses wallatuses üles äraiwad. Mõlemad muinasfangelased panewad kurwastuse pärast oma kuningaga ameti maha. Kalew kurdab oma jõprade Sulewi ja Alewi surma nõnda,

„Et ei päewal püsi paika,
Tõl ei leidnud enam õnne.“

Sellepärast annab ta walitjuse woli ja kuningaga ameti Alewi kätte ja otsib ükšikut kohta laialise laane keskkel, kuhu keegi tema rahu rikkuma ega mõtteid murelt effitama ei lähe. — Tõlli kurwastab tema naese Pireti surm jef mõõdul, et ta lessepõlwes waitjet elu elab ja walitjuse mured enesest eemale heidab.

Nii wägew on tundeelu meie rahwa muinasfangelastes. „Kalewipoeg“ ja „Suur-Töll“ on aga wanade eeslaste juuremad

ja selgemad waimupeeglid, nad on meie esiwanemate elufooned, kust meie nende waimu werelööfifid ära tunda wõime. Terwe rahwas on nendes ennast isikufs muutnud, kelle juurest sellepärast rahwa hääd ja wead leiame.

Kunst-eeposes „Lembitu“ kirjeldab Kreuzwald endiste aegade Eesti rahwast, nagu Kurrik seda õieti tähendab. Ta pääkangelane, Lembitu, ei ole mitte üksik inimene. Terwe Eesti rahwa omadused ja isemised tundmused tema wiletjal käekäigu ajal on laulik omas luuletuses inimesteks kujutanud. Ka selle kunstitöö iseloomud wõiwad meie ütluste tõenduseks materjali pakkuda. „Nagu meie laulud tunnistawad — kirjutab J. Kurrik oma „Kolme suure loo“ sees — on Eesti rahwas ikka rahuarbastaja rahwas olnud; tema meeled ja mõttemõlgutused oliwad issepoole kääändud, koduse elu ja looduse ilu pääle. (Kurbmeelse iseloomu tundemärk.) See rahwa olu on näituseks tundmusriikastes ja looduskirjeldustest järeawates Kalewipoja lauludes kõlamas. Ja selle olu esinik on Lembitu raamatus laanerauk. See rauk on Eesti rahwas, kes oma koduses kohakeses, kes looduse rüpes, rahulikelt ja waikjelt elas. Rauga seltsiline oli karu: osawuseta, kawaluseta jõud, asunikkude mõttepilt. Lembitu on Eesti rahwa hing, kes Lillikut, j. o. wabadust, armastab.

Kuidas kirjeldab lauluisa Kreuzwaldt Lembitu nime all Gesti rahwa hinge? Lembit põlgab werewalamist, armastab rahu, üksindust, ta ei taha oma isa Altsu (Gesti waimu) nõudmisi wastu wõtta ja walitsema ning waenlastega wõitlema hakata, sest armuwägi on tema südan taitnud. Ja see armastus nõuab inimeste üleüldist wennastust, üleüldist rahu. Selle südamewara alalhoidmiseks jätab Lembitu isa ja koguni ka weel naese Lilliku maha, sest et see inimeseks tahab jääda ja jumalate seltsi saada ei himusta, keda Lembitu nii wäga taga otsis.

Rahwa tundmuse-rikkust ja sügawust, mis Kalewipoeg, Tõll ja Lembitu üles näitawad, tõendab ka Gesti wanade rahwaulude hull, mille arwu juba pääle 30,000 arwatakse. Suur hull on nendest tunde-laule. Rahwas, kellel nii palju laule on, peab tunderikas olema.

Ka praegusel ajal on eestlane suurem tunde- kui mõistuse-inimene.

Gesti jooft on mitmed tublid kunstnikud tõusnud, kellest arwama peame, et neil rikas ja sügaw tundeelu on, kuid selle wastu pole meil nii tähtsaid õpetlasi ja mõtlejaid nimetada, kellel üleüldine kuulsus oleks.

Tundmuse-rikkusest räägib ka see, et meil suur hull katjeluuletajaid on, kellede arw wististi 300 pääle tõuseb, kui kõik need numbri alla paneme, kes raamatutes

ja ajalehtedes oma laule on awaldanud ja fellede tööde weel awaldamata toimetustes seijawad. Üleüldse on igal eestlasel palju luulelisi mõtteid, mis ta elaw mõttefujutus temas äratab.

V.

Eestlase laadi häädused.

Gelminewast harutusest on arusaadam, miks eestlane juurema meelehääga jüdame kui mõistuse asjadega tegemist teeb, ehk tal enesel küll ka palju loomulikku mõistust on. Tähtsam jüdame asi on usk. See on eestlase jüdames enesele tähtsa koha wõitnud. Seda tähelepanemise wäärt karakteri joont leiame niihästi wanade kui praeguste eestlaste juurest.

Wanade eestlaste usk Taara sisse ei olnud mitte inetu, ropp looduse teenistus, waid Taara usk on täis luulet, täis aatelisi mõtteid, mis sellest tunnistust annab, et eestlased kõrgema olemise, nimelt Jumala üle, palju ja kaua oliwad järele mõtelnud ja enestele kaunifujuliselt jumalaid wälja mõtelnud. Nii näiwad eestlased usuasjust palju hoolinud olewat. Oma wäljamõteldud paganausk ja selle õpetusi ning nõudmisi pidasiwad nad kõwasti, peaaegu järelandmataalt finni. Munga Dietrichi

pääle oliwad nad hirmus wihaſed ja tahtſiwad teda ſurmata, aga kui walge pühitſetud hobune elujalaga üle etteſeatud piigi astus ja ſeeläbi jumalate juhatuſ nende meeleft ilmfiks ſai, täitſiwad eestlaſed kõigeſt waenuſt hoolimata jumalate tahtmiſt. Dietrich jäeti eluſſe ja laſti koguni priiks. Meie näeme, et eestlaſed ka oma pagana-uſku pühaks pidaſiwad.

Kõige Kalewipoja ebawooruſte pääle waadates ei tohi meie temalt ſeda ütelda, et ta Taaraſt ja uſuſt midagi ei oleks hoolinud. „Tere ſeppa! Taara appi, targa tööde toimetuſel,“ ütleb ta Soome ſepa taluſſe astudes, ja kui ta kahekorſe wereſüüi oma pääle on tõmmanud, ei anna ta ſüdametunnistuſ talle rahu. Wer ihtaſ were palga, jumalad on kätte makſmas, neid on waja lepitada, kogemata kurjategu jälle püüa parandada. Luguſidamiſes oma uſuſt wiſtab Kalewipoeg ka pärast kuningaſjaamiſt hõbewalget wetewaimu meelituſeks. Ja ehk Kalew nii tihti Taarat unuſtab, tuleb ta ometi ööjel Kalewile wõõrjile nõuu andma ja tulewikku ette kuu lutama. Geſti muinaſkangelane on jumalikuſt ſooſt ja käib pääjumala Taaraga ümber.

Suur Tõll ulatab oma elu wiimſe poolega juba riſtiuſu aja ſiſſe. Kas ta ennaſt on riſtida laſknud wõi mitte, ſelleſt ei räägi rahwaſuu, aga jelle eest ehitab

Tõll ühes oma pojaga ja sugulase Leigeriga suure hulga kirikuid. Kuid seegi asi näitab, et usuküsimus temale mitte ükskõik olla ei võinud.

Waatame lõppeks „Lembitut“ sellest küljest, siis peame ütlema, et nimelt usuküsimus tema päämõtteaine on. Armastus inimeste vastu on tal südames, Taaratamme lehtede põlemine riisub temalt wiimse usalduse paganauisu jumalate vastu. Ta hüütab:

„Müüd katterwad kõik raudsed walekõied
 Mul filma eest, kui takust tehtud eied!
 Teid nimetame meie jumalad!
 Ja arwame, et meile hää ja paha
 Kõik tuleb Teie käest? Oh rumalad!
 Kes enda hiied siin ei kaitsta taha,
 On jõutumad, kui kõige nõdremad!
 Ja nende ette peame palweid kandma
 Ning uskuma: nad saawad õnne andma?“

Siin näeme, kuidas Lembitu usuasjaga tegemist teeb. Ta jätab isa ja sõjawäe, rahwa ja wiimaks ka mõrvoja maha, kes jumalate seltsi ei taha saada, ja asub üksiindusesse ning uurib ja küsib jumalateelt:

„Ühtainust märgikest ma palun anda:
 Kas arm teil jaksab kõik maailma kanda?“

Ja kui ta näeb, et jumalad midagi ei wasta, siis pöörab ta neile selga ja hakkab ristiusku tundma õppima. Aga ta mõistus ei jaks sellest õpetusest aru saada, sellepärast ei leia ta siitgi rahu südamele.

Nõnda kirjeldab Kreuzwald Eesti rahvast usuliseft küljest.

Mida lähemale ristiusu walguš eestlase waimufilmadele astuš, seda rohkem hakkas ta usuasjade üle järele mõtlema. Isegi wanasõnad ja rahwalaulud pidiwad ristiusu tõtt kuulutama hakkama: „Sumal ei jäta hääd tööd ial tašumata.“ „Sumal hooletuš ei hoiä — ega laiska ei toida.“ „Sumal jagab igale ühele oma oša.“ „Sumala wäel ei ole ial wäšimust.“ „Sumalateenistuš on suurem, kui inimeste talituš.“ Ja rahwalauluš leiame:

„Ei šaa iäs ülä armu,
 Ei šaa kaugaš kaša armu,
 Ilmas šaa jäia ülä armušt,
 Kaugaš maha kaša armušt,
 Iias šaa Issanda armu,
 Kaugaš kalli Luoja armu.“

Ja kuidas on praeguše aja eestlane usuasja wastu? Usk on weel ainufene aši, mis meie rahwa hinge põhjani jäädawalt liigutab ja waimustab. Kõik tuhinaš on tõusnud ja kadunud, usuwaimuštus jääb. Usuasja üle püüab eestlane jügewasti järele mõtelda, kui ta šaal juures ka effišteele šattub. Sarnaseid usuliikumisi, nagu neid Eesti rahwa šeas nähtaše, ei ole kellegi teise naabrirahwa hulgas ette tulnud. Seda tõendawad märatšemised ja kõiksugu koguduste ašutused. Olgu need usuliikumised ka tumedad ja šegased, nad anna-

wad siisgi sellest tunnistust, et eestlase süda ujuasja kohta külm ei ole, nad avaldawat tähtsat eestlase karakteri omadust: waga duft.

Teine tähtis hää karakteri omadus eestlaste juures on wanemate auustus. Selle omaduse jälgi leiame juba mythologiaft. Wanaija ehk Wanataat elas kõrges taewas. Kalewid on tema läbi loodud. Kui mured Wanaija otsaesist kortsutasiwad, siis mängis Wanemuine tema ees kannelt ja laulis armsaid laulusid. Kas ei ole see mitte peeglipeegeldikene rahwa enese mõtlemise wiisist ja hingeelust? Ja kui maailma loomise ees Wanataat kalewitega rääkis, siis wastasiwad nad: „Mis fina omas tarkuses nõuiks oled wõtnud, ei wõi paha olla.“ Loomise järele ruttasiwad lapsed aga maailma iluga ehtima. Kalewid ei armastanud ega auustanud seega mitte üksi finda isa ennaft, waid ka tema töid. Ka eestlaste walitsuse süsteem annab wanemate auustuseft selget märku. Eestlased elasiwad kindlate kantide sees, milleft Läti Hindrik mitu üles loeb, ja nende üle oliwad wanemad, kes isekeskis nõuu pidamas koos käisiwad ja koguni teiste wägewamate riikidega sõpruses elasiwad.

Bõhjus, mis Kalewipoega wägimehena kangelase töödele fihutab, on puhast emarmastus. Suured reisiid wõtab tema ema ülesotsimiseks ette. See on wäga tähele-

panemiseväärt asi. Kõik teiste rahvaste wägilaulude kangelased wõitlewad armukeste ja kaasade eest, nagu Siegfried „Nibelungides“, Jaason „Argonautides“, Menelaos „Iliades“ ja Odysseus „Odysseias.“ Kalewipojal ei ole kaasat ega armukest, teda sunnib armastus ema Linda wastu kangelase töösid forda saatma. Armastus ja auustus isa ja ema wastu paistawad meile terve Kalewipoja perekonnast filmi. Kõige ilusamad ja südamlikumad laulud pühendatakse emale, kelle ülesõttimist kolm poega nii suure truudusega toimetawad. Isa peab Kalewipoeg alati meeles, käib tema kalmul nõuu küsimas, ehk ta küll isa ise ei olnud näinud. Wana Kalewi taadi sõna: „Kiik peab jääma jagamata“, on kolmele pojale püha. Oma mõtteid wanemate ja Taara auustuse kohta awaldawad nad järgmiselt:

„Meie wennad kolmekesti,
 Wanemate waesed lapsed,
 Beame taadi käsku püüdma
 Tõrkumata toimetada.
 Lähme homme liiskumaie,
 Önne kaupa otsimaie,
 Kes meid Taara tahtmist mööda
 Walitjuse wõimust wõtab.“

Kalewi poegade wanemate auustus on nõnda suureks kaswanud, et nad isa sõnu Taara tahtmiseks peawad. —

Tõll ajas oma pojaga kirikute ehitamises otse kadeduse kiiju, siisgi annab poeg

isale järele ja ei ehita Rihelkonna kiriku tornijalga mitte ülesse ega ei julge kirikule isa kiuuste torni teha.

Kawal Hans, kui suur kelm ta muidu ka on, kuuleb niihästi oma isa kui ka oma wanemate wendade sõna ja ütleb: „Isa sunnib, wennad sunniwad, mis muud, kui mine kosja!“

Astume wanawara wallas edasi, siis leiame siingi eestlaste hulgast kindlat sidet laste ja wanemate wahelt. Wanad laulud, mis laste tänu, armastust ja auustust wanemate wastu awaldawad, sünnitawad „Wana-Randles“ iseäralise lastelaulude päätiiki. Wõtame siit näituseks:

„Sjakene, taadikene,
 Emakene, memmekene,
 Mis said minu hoidemisest,
 Kasu ilmatandemisest?
 Kui ja minda hoidelesid,
 Kaswatasid, kallistasid,
 Üles tõstsid, hüpatasid,
 Maha panid, mängitasid,
 Ehitasid, hellitasid,
 Süles hoidsid süüesjagi,
 Käte pääl käiesjagi,
 Rüpes ruffi lõikesjagi.
 Mitu ööd olid uneta,
 Mitu sööki söömatagi,
 Mitu jooki joomatagi.
 Tuli ei kustunud toasta,
 Säde fangi samma'asta,
 Maene noori riiete'ta,
 Hobu halli rakke'esta:
 Otsis hullule abida,

Rõrgal nutu wõttijada.
 Ole terve, memmekene,
 Teiseks terve taadikene,
 Minda nõnda kaswatamast,
 Kaswatamast, kallistamast."

Emale on väga palju sarnaseid rahwalaule pühendatud. Oma keelt nimetab meie rahwas ema-keeleks, kuna jeda lätlased i ja-keeleks ja wenelased jugujeltji keeleks kutsuwad. Suuremale Eesti jõeale on rahwas „Ema“ nime andnud. Rahwasuus liiguwad wanajõnad: „Kes pere-ema wastu julgeb hakata?“ „Ema pilli järele tantšib terve pere!“ Ka isale antakse wanajõnades auu ja õigust: „Isa, pea kübar pääs, kuni elad laste seas.“ „Wana pääd auusta, hal'la juukseid tereta!“ „Anna hallile auu, ära jöö ta oja.“ Nii oli wanasti eestlaste olek oma wanemate wastu, nii on ta osalt ka praegu weel. Kriminalkohtute statistikas leiame näit. 1894. a. wähe üleastumisi perekonna seaduste wastu.

Wanemate auustusest rääkides ärkab sedamaid küsimus: „Kuidas on eestlase rahwuse ja kodumaa armastusega lugu?“ Rahwuslikku iseenesetundmust wanadel eestlastel wiist mitte ei olnud, see on üleüldise uuema aja nähtus. Siisgi hoidsiwad eestlased endid kokku ja pidasiwad oma isaijade keelest, meelest, wiisidest ja kommetest kõwasti finni, mõni kord weel rohkem, kui see soowitaw oleks olnud. Et wäikene eestlaste

hulgakene teiste suurte rahwaste keskel sadandeid aastaid ennast on alal hoida ning koguni teisi osalt tagasi tungida jõudnud, nagu seda iseäranis lõunapiiril näeme, see on selle kohta matjewa tõendus, et eestlane oma rahwusest kinni peab ja seda auustab. Teisiti ei wõi see olla, sest kes wanemaid ja nimelt esiwanemaid auustab, see peab ka nende keelest, wiisidest, kommetest, nende waimuwarast lugu, see auustab ka oma rahwust. Kes oma rahwust põlgab, see salgab ja põlgab ka oma wanemaid. Wanemate ja rahwuse armastuses ja auustuses seisabgi see Eesti rahwa eluwägi, mis seda piisusest hulka alal hoiab. Ja see ongi neljanda käsu töotuse õnnistus, et see maa pääl kaua elab, kes oma wanemaid auustab. Nii kaua, kui oma wanemaid auustame, nendest lugu peame, ei saa Eesti rahwas mitte ära kaduma, saab neljanda käsu töotus ka meie kohta tulewikus tõeks minema. Hiina rahwas auustab oma wanemaid otse jumaliku auuga; see rahwas on ka suuremaks rahwuseks maa pääl kaswanud ja kauem elanud, kui üksigi muu rahwas.

Muidugi teada, ei ole eestlasel see hädasoht mitte kaugel, et ta teise rahwuse liikmeks ei hakkaks. Piis orjapõli rusus rahwa hinge maha, häwitas eestlaste enese kultuurra. Tahtis eestlane teistega pärast poole edasi sammuda, siis pidi ta teistelt

seda omandama, mis tal enesel puudus ja mida tal enesel mitte aega luua ei olnud. Wõõras kultuura latub eestlase väljast poolt üle, annab talle fibeda musu, et see aga tema meelt ja mõttewiisi ei muudaks, selle wastu tuleb tööd teha. Ümberrahwustamise hädadoht on eestlasele ainult jääl ligidal, kus wõõra hariduse kiired Eesti isewiisi kõrwetawad, kus nad talle paremat tulewikku töötawad. Kooselamisel wõõras-tega ei anna eestlane nii pea oma rahwust ära, olgu siis, et ta ainuüksiinda wõõraste hulka on sattunud ja ta oma rahwa kirjan-dust ei loe ja sugurahwaga ühenduses ei seisja. Laialisel Wenemaal on hulk Eesti asutusi, külasid ja külakesi. Nende ümber-rahwustusest pole tänini palju märgata, sest et wõõrsil elawad eestlased oma sugu-rahwaga waimus koos elawad. Siin juu-res pakub ka uft rahwuse alalhoidmiseks ejiotja juurt tuge, sest et tema ise rahwuse loomu ja nõuete järele väliselt kujuneb ja seega tõsiisiks rahwauisiks, rahwa- ja maa-kirikuks jaab. Et Eesti asutustes rahwuse elu edasi elab, seda tõendab see nähtus kõige näitlikumalt, et meile nende eestlaste julest kodumaal raamatuid välja antakse, kes kaugel wõõrsil sündinud ja kes kodu-maad ialgi oma filmaga pole näinud.

Oma rahwa armastusega jeltsib ka oma-maa armastus. Wiimne astub eestlastest wäga selgesti nähtawale. Pikad merised

wõitlused ja mitmed wõõraste katsed eestlasi nende maalt wälja ajada, annawad juba ajalooft tunnistust, et eestlased kange-
mini oma waba pinda armastasiwad, kui
teised naabrirahwad, kes wähem wastu
paniwad. — Kalewipoja töörikkast elust
on pikem ja wiimne osa wõitlus ja rauda-
meeste tagasitõrjumine:

„Meie maa, see jäägu mõrsjaks,
Priipõlwe pärijaks!“

Suure Tõllu naene Piret jäi kurwas-
tuse pärast haigeks, kui ta kuulis, et wõõ-
ras rahwasugu meie kodumaale asunud,
aset wõtnud ja kantsid mere kaldale ehita-
nud, mida Tõll kõhuga mükhatades ei
juutnud ümber lükata. Kurbtus kodumaa
halwa käekäigu pärast tõi Piretile surma,
mille eel ta kõneles:

„Kaugelt, kaugelt kuulub hääl:
Kaste käsi rõhub rahwa pääl.“

Dma maad ja kodu kiidawad wanad
eestlased rahwalauludes wäga mitmet moodi:

„Ennemb ma mie uneha,
Ennemb waha waoda,
Kui ma kodu uneha,
Meelest heida hella welle;
Kodu minna, kodu tulla,
Welle noore wõõrastella.“

Siin näeme, et kodumaad koguni mehestgi
kallimaks peetakse. „Dmal maal õitseb
õnne, kodu kaswab kasu parem,“ ütleb
Kalewipoeg maailmareisilt tagasi tulles.

„Kodu kuld, mujal muld,“ pajatab rahwa-
fõna. Kodumaa armastus elab eestlaste
keskel weel praegugi edasi. Kui walekuju-
tuste läbi palju ka kodumaalt wälja on
rändanud, siis kahetjewad peaaegu kõik jeda
ja igatsjewad surmani kodumaale tagasi.

Õfääraline kaunis karakteri omadus,
mis eestlast ehitas, on tema t ö ö h i m u
ja w i r k u s, h o o l j u s ja k o k k u -
h o i d m i n e, mida naabrirahwaste juures
wähemal mõõdul leiame. Läti Hindrik
jutustab Järwamaalt, et see juba aastal
1211 wäga haritud kubermang olnud.
Ka annawad wanad ajaloo-raamatud sellest
tunnistust, et eestlastel palju laewu ja
kantsiõid olnud, millest Läti Hindrik suure
hulga üles loeb. Et neil rikkust ei puu-
dunud, jeda tõendawad teiste seas Baltha-
sar Rusow, kes teatab, et ordowalitsejad
lõpmata palju kulda ja hõbedat siit ära
wiinud. Seesugune rikkus oli aga selle
maa rahwa töö ja waewa wili. Laiskade
ja waeste käest ei oleks wõõrastel midagi
wõtta olnud, poleks nad waest maad ka
sugugi nõnda ihaldanud ega sellepärast
üksteisega riidu läinud.

Kalewipoeg, kelles rahwas ijeennaft
kujutab, hakkas pärast kuningaks saamist
jedamaid kibedasti tööle. Walitsuse wõi-
muse kättemõtmine ei sündinud milgi muul
kombel, kui et ta hobuse adra ette rakendas
ja kodupinda wiljakandjaks maaks ümber

muutis. Ta kats tööriista oliwad ader ja möök, tema päätalitused rahuline põllutöö ja werine waenlaste tagasitõrjumine; eestlase meelest oli kuningas esimene ja tublim töömees, nii väga auustati tööd. Ka Suure Tõllu elu on pikk rida juuri wägimehe töösid, mis niijama kahte liiki langewad, nagu Kalewilgi. Mängimist, seismist, ajawiitmist, laisklemist Kalew ega Tõll kumbgi ei tunne, olgu siis, et nad töö waewast mõnikord pikemaks ajaks magama heidawad. Aga nende pikal magamisel on ikka halb tagajärg. Kuldsse seaduse saame igapäiste talituste kohta Kalewipojast:

„Tänasida toimetusi

Ära wiiska homse warna,

Igal päewal omad ikked,

Tunnil oma toimetused,“ jne.

Tööle kaswatawad eestlased omad lapsed juba maast madalast. Selle eest täna-
wad neid lapsed :

„Mitumma mu imäle,

Kats ilmaft kaonulle!

Keä es laje laijas harida,

Lase weerda wedelitus,

Lase no oppi anitses ;

Hoidis ta tirstuh sipeh witsa,

Keane all kaswo ladwa.

And ta kätte kae kärke,

Pand ta suhte sõna sorre,

Päha piste no pikä miele,

Tala' and' alla awara!“

Töö- ja teolaulud sünnitawad eestlastel ihe kõige rikkamateist osadest rahwaluules.

Uga ka wanaõnades ja muinasjuttudes kiidetakse töö wäärtust ja õnnistust. „Uni ei anna uuta kuube, magamine maani järki.“ „Ufinus auustab, laiskus häbistab.“ Seda teewad suur hulk muinasjutte näitlikuks, nimelt: „Waeselapse käsikiwi“ jne. Kui ka pikk orjapõli töö eestlasele läilaks tegi*), siisgi on ta selle wooruse weel wanaast ajast alal hoidnud. Vühitese aja jooksul pärast orjapõlwe jõudis suur osa eestlastest raudse wirtuse ja hoolsa kookuhoidmise waral niipalju jõudu enesele koguda, et oma maa peremeheks sai.

Kui Eesti töörahwast ja maata inimesi teiste omadega wõrdleme, siis leiame weelgi, et meie waesem rahwa osa paremas järjes seisab, kui mõnes muu rahwa hulgas, kus wast teenistuse tingimised palju kergemad on, kui siin. Seda teeb eestlase tööhimu, wirtus, hoolsus ja kookuhoidmine. Meid wäärtusi on wõõrad rahwad eestlases ka juba ammugi ära tundnud. Eestlane on kui tubli töömees laialt tuttaw, iseäranis aga Wenemaal wäga kiidetud ja soowitud, nagu seda mitmed tähenduselised ajalehtedest ja ajakirjadest („Сельский Хоз.“ 1893 ja „Нива“ 1894) tõendawad.

Eestlase karakteri iseäralised tundemärgid on pääle ülewal nimetatud waimuomaduste weel t a h t m i s e k i n d l u s ehk

*) Chr. Schlegel nimetab 100 a. eest eestlasi omaš reisikirjelduses laiskadets.

energia, pikaldane sügaw järelemõtlemine, loomulik mõistus ja tõsine meel.

Tahtmise kindlus ja järelandmata meel kasvavad elus, tegewuses ja wõitluses just nagu muskliste jõuudu töö wõi turnimise läbi kõwendatakse. Kes seisab, rahulist, mureta elu elab, selle tahtmine lödweneb ja jõud väheneb. Gestlased, üleüldse Soome sugu rahwad, on ammuist ajast põhjamaal elanud. Nagu teada, on wõitlus elu alalhoidmise pärast loodusewägedega põhjamaal palju kibeidam ja alalisem, kui soojades maades, kus loodus aasta ümber elanikkudele ilma juurema waewata rohkeid andeid sülle puistab ja nad seeläbi laisaks ning keha ja tahtmise kindluse poolest lödwaks teeb. Sellepärast on arusaadaw, et wõitlus loodusega põhjamaa rahwastelt iseäralist kindlat tahtmist nõuab ja seda ka ühtlasi kasvatab. Kalewipoeg ütleb:

„Wõitlemist ma ei wihta,
Kiustemängi ial kardata;
Wõitlemine toetab wõimu,
Mängil kosub mehe rammu.“

Nõnda on siis tahtmise kindlus ka kõikide Soome sugu rahwaste kauniks omaduseks saanud, mille abil nad tööd korda saadawad, mis teistele tihti wõimatud olema näitawad. Meie tuletame siin ainult maaharimist, nimelt soode ja metsjade kaotamist ning põldude soetamist

kiwisel pinnal ja kaljudel meelde. Kus teised rahwad ammugi nälga oleksiwad näinud, jääb on Soome sugu rahwad rikkaksigi saada wõinud. Ehk see tähendus küll juuremalt jaolt soomlaste kohta käib, panewad wõõrad rahwad eestlaste juures jarnast tahtmise kindlust töö juures tähele: Imestujega waatawad wenelased Eesti asunikude tööd päält, kes sijemistesse kubernangudesse tihedatesse metsadesse elama asuwad ja jääb mõne wäheste aastaga põlised laaned põldudeks ümber muudawad. Ka waimutööl awaldab eestlane meeleskindlust. Selle kohta wõiksid küll nende koolide tšensuriraamatud, milles mitmete rahwuste lapsed õpiwad, hääd tõendust anda, jeda tunnistawad ka kõikide nende Eesti tähtsamate meeste elulood, kes waeuses ja puuduses siindides Jumala abiga o m a s t jõuust on juutnud kõrgemasse hariduse järjessse ja ülematesse seisustesse tungida. Ja nende hulk, kes praegugi tahtmise teel edasi wõitlewad, ei ole sugugi wäikene. Et talupojad studeeriwad,“ see on näituseks sijemistes kubernangudes peaaegu kuulmata asi. Surjewi ülikooli kaswandikkudest aga on hääd protsent talurahwa seisusest.

Tahtmisele annab ka rahwatarkus juure wäärtuse: „Tahtmine on tööriista tera.“ „Tahtmine on inimese taewariik.“ „Kus meelega püsimust, jääb ei ole wäsimust.“ „Paha tahtmine leiab igal ajal paha põhja.“

Meelekindlusega seisab ka sügaw järelemõtlemine ühenduses, sest mõtlus, mis kindlult kasvatab, õpetab ühtlasi inimest järele mõtlema, kuidas vastastest vägedest hõlpsamini mõitu mõiks saada. Sarnasel kombel rikastab mõtlemine ka elutarkust ja loomulikku mõistust. Need omadused on eestlase juures rohkel määdul leida. Eestlane on ettemõtete täitmisel aeglane, järelemõtlev, ettevaatlik ja avaldab palju loomulikku tarkust, mis ta wanaõnade kujuk juba maast madalast oma lastele kätte õpetab: „Aegamööda asjad käiwad.“ — „Aeg aitab arstida.“ — „Aeg annab abi, aeg annab arutust.“ — „Aeg annab hääd nõuu.“ — „Aeg koolitab inimest.“ — „Aeg küpsetab asju.“ — „Aeg on õnne asutaja.“ — „Pea tehtud pilla palla, kava tehtud kaunifene.“ — „Kas kull pea poja toob, sõgedad sündiwad.“ — „Enne mõtle, siis ütle!“ — „Kes häkitselt haarab, see süüd põletab.“ — „Kes kava votab, kauni saab.“ — „Kes palju küsib, see saab targemaks.“ — „Hooletus ees, õnnetus taga.“ — „Hoolas ettevaatamine pistab õnnetuse filmad wälja.“ — „Parem aegjasti ette waadata, kui pärast kahjatseda.“ — „Kellel tarkus pääs, sellel õhjad käes.“ — „Nõnuga tehakse parem tööd, kui juure wäega.“ — „Nõuu aitab meest, nõõ! — hooft.“

Kurbmeelse iseloomuga eestlane ei jalli kerget meelt, nurrust, halpust, wälimisi tühje kombeid, waid armastab selle wastu tüsedust, töömeelt, kohtlust ja otsekohesust. Eestlasele on raske wälimisi jeltsliku elu kombeid ära õppida, mis igal korral õiglasest südamest ei toimetata ja mis tihti selleks tarwitatakse, et walskust, jalaliku meelt finni katta. Ilmakunstis ei saa eestlane wist ialgi meistriks, sest et ta selle awaldusi tühjadeks tembutusteks, warjuks peab. Kui hõrn muidu eestlane abielus ja ka oma laste wastu on, ei jalli ta musuandmist ja annab sellele koguni halwa tähenduse.

Abielurikkumist nimetasiwad wanad eestlased tulitööks, mida tulejurmaga nuheldi, ja armastuse laulude arw on meie esiwane matel wäga wäikene, kui kosja- ja pulmalaulud wälja arwame.

Karstest meelest kõneleb näituseks:

„Ennem, ennem, memmekene,
 Ennem petku peene liiwa,
 Matku maha musta mulda,
 Ennem kui petwad peened järgid,
 Haugutawad hallid kuned,
 Matwad manteli alused,
 Katwad kardased kasukad,
 Mõne ukse uinutajad,
 Mõne lingi liigutajad.
 Oh, minu hella memmekene!
 Jumal aitku, Maarja kaitsku,
 Hoidku hoora woodi eesta,
 Kaitsku kelmi kaendelasta.“

Ehk jälle:

„Tütärlats, mu linnukene,
Tandsi sina kõik tare,
Mängi sina õik mäe,
Hoia ja kiwi peohna:
Kui tule poisši puttumahe,
Hahka särki haaremahe,
Löö ja purus poisji pää,
Heridse iga lühenda,
Innembä kui au annat,
Mu annat, häü kannat,
Üles panet häü hällü,
Kaarusehe häü tabla.“

Kui suurt häbi eestimine tõi, sellest
jaame Saare piiga loost näituse, kes ennast
merde kufutas. Ei maksnud enam elada
Saare piigal ega Kalewil.

Eestlase k a i n u s e st annab märku:

„Ole terve, memmekene,
Teiseks terve, taadikene!
Imetid ise ilusa,
Kaswatid ise kasina, —
Ei õppend õluta jooma,
Wiha wiina wõttemaie,
Saksa taari tahtemaie.“

Eestlase w a h w u s e st ja j u l g u =
s e st toob ajalugu hiilgawaid näitusi, mille
läbivääkimine siin wistist asjata oleks.
Tuletame siin ainult seda meelde, et ranna-
rahwas kardetawad mererööwliid oliwad.
Siisgi ei puudu eestlasel s ü d a m e h ä ä =
d u st, t r u u d u st ja l a h k e t w õ õ =
r a s t e w a s t u w õ t m i st, kui seda wõõ =
raste poolt mitte kurjasti ei pruugita.

Wõidetud waenlaste naisi ja lapsi ei tapnud eestlased ialgi ära, waid nad pidasiwad seesugust tegu jõleduseks, nagu Läti Hindrif jutustab. Kalew annab igale nõrgale ja palujale abi, ja ta Suur Tõll awaldatab hääd südant.

Tõppeks peaksite weel eestlase a u u = h i m u ja i g a t s u s t k u u l s u s e j ä r e l e nimetama, mis siin ja sääl tihti ilmfiis tuleb.

„Kus oli külas kuulus poisfi,
üle walla walge poisfi?
Ei tohi nime nimetada,
Liiga nime liigutada.“

Kuulsuse himu oli Tõllul nõnda suur, et ta selle üle kadefaks läks, et ta poeg ilusamaid firikuid ehitas, kui ta ise.

Mis wõõrad iseäranis eestlasest tähele panewad, see on tema suur jutua ja = m i s e a r m a s t u s ja p i l k a m i s e h i m u. (Waata „Нива“ 1894). Kus faks Gesti meest hääs tujus kofku juhtuwad, jääb on jutuaamine warsti lahti. Kellel juttu ei ole, jeda peetakse kas uhkeks wõi rumalaks meheks. Kõnesid kuuleb eestlane hää meelega ja peab tublist kõne = mehest suurt lugu. Kes hästi ja osawasti kõneleda mõistab, jeda peetakse targaks ja kawalaks meheks. Üleüldse kogub rahwas hää meelel sinna kofku, kus midagi kuulda antakse, olgu see siis kõne wõi muusika,

ja kes rahwa meelest armsaks tahab saada, see peab kas hästi kõneleda või ilusasti muusikat teha oskama. Kõne ja muusika, need on kaks pääabinõuu, mille waral meie rahwa südant võib võita, tema meelt liigutada. Sel nähtawusel on oma hinge- teadlik põhjus. Gestlane on himukas õppima, himukas midagi uudist kuulma ja südame poolest tundeinimene; kõned laiendawad tema teadust, kustutawad tema uudishimu ja muusika sügawastab, rikastab tema tundmuusi.

Kõneledes ei ütle lihtne Gesti mees oma mõtteid mitte otse wälja, waid käib ääriweeri mööda, nagu kaks palawa pudru ümber. Lähed ja ta käest aga asja küsima, mispärast ta õige tulnud, siis ei anna ta julle seda otseteel teada, waid kostab: „Küllap saab näha!“ See on üleüldiselt tuntud nähtawus, mis tähele tuleb panna ja mis piisut sellest kannatust nõuab, kellel eestlasega tegemist on. Kui tihti oleme kohtu ees jeda kuulnud ja näinud, et Gesti taat kohtuniku küsimuse pääle: „Mis kaebtus sul ette tuua on?“ wastab: „Ei tea nüüd praegu kedagi, mis ma pidin ütleva!“ kuna tal endal ometi mõni tähtjas kaebtus võib sisse anda olla. On kordasid ette tulnud, et kohtunik kaebaja tagasi jaatis, waldas: „Kui ja midagi ütelda ei tea, siis wõid minna.“ Talutaat oli oma laia jutuga siin enesele kahju teinud ja kohtunik

kaebaja asjata tagasi saatnud, sest et ta eestlase omadusi ei tundnud.

Ka pikema jutu jooksul ei ütle eestlane mitte otsekohse oma mõtteid wälja, waid teeb seda tihti tähendamise sõnade teel pildirikast keelt tarwitades. Joobnud mehe kohta kõneldakse näituseks: „Ta on sarwede wähele saanud, — nokka kaatnud, — hunti näinud, — palju jäneseid näinud, — kaks mütsi päha saanud,“ jne. Omas tulises, elawas mõttekujutuses räägib eestlane tihti puhast pildikeelt, näituseks: tõsi kui wesi, wale kui wärika rokk, kibe kui seep silmas, selge kui wiis sõrme jne. Kalewipojast leiame selle kohta tõendusi enamasti iga lehekülje päält. Näituseks kõneldakse jään wiiendas ja kuueendas laulus suurest tammest, mis jaarel kaswas. Kui põialpois seda raiuma läks, siis hakkas puu silmanähtawalt kaswama. Kaswis küünra, kaswis kassi, sirgus siis weel mitu sülda. Ja kui tamm kolme päise raiumise järele maha oli langenud, siis kattis ta tüwi terve saare, ja latw langes laenetesse. Ja kui suur see tamm weel oli! Mis sest tammest tehtanesja?

„Tüwist tehti tugew silda,
 Paenutati kene parwe,
 Rahel aarul üle mere.
 Üks wiis jaarelt Wiru randa,
 Teine aaru Soome randa,
 Seep see kuulus Soome silda,

Ladwast ehhti uhkeid laewu,
 Tehi kallid lasti laewu,
 Reskest killapaatisida,
 Wahelt wäikseid linnakesi,
 Oksadest sai orjalaewu,
 Laastudest sai lastelaewu.
 Mis jääb järel, jätke jälle:
 Säält saab kehwa mhe sauna,
 Leina tuba leskedele,
 Waeste laste warjupaika,
 Säält saab kena laulutuba,
 Laulja lusti kamberi."

Waatke, mis Gesti tuline mõttefujutus
 ühest ainsast tammeist wõib wälja teha!
 Luulelik ja kõrge on see mõttelend. Luu-
 lerikkust awaldab see otsatu lauluwara, mis
 rahwajuust hiljuti on kokku korjatud. Selle-
 pärast kiitlebgi eestlane oma laulu wõimusest:

„Kui mina hakkas laulemaie,
 Laulemaie, laske maie,
 Ei mind jõua ohjad hoida,
 Ohjad hoida, kõied kõita,
 Pilwed pikka ei pidada,
 Taewas 'aia talitseda,
 Külad jääwad kuulamaie,
 Mõisad mõtteid märkamaie,
 Saksad parwil seisamaie,
 Linnad eemalt luurimaie.“

VI.

Eestlase laadi halbtused.

Meie oleme siamaale eestlase karakterit ainult ühelt küljelt waadelnud ja nimelt häid omadusi üles otsida püüdnud. Selleks tarwitajime meelega rohkem ruumi, sest et mitme wõõra rahwa otjuste seas lugenud oleme, et eestlase laadi kohta palju hääd rääkida ei teata. Häädust on eestlase juures rohkem leida, kui seda arwatakse, ainult on waja eestlast sügawamalt tundma õppida, et tema laadi häid omadusi ära tunda. Kes seda teha tahab, peab enne seda kõik halwad eesotsused, mis ta kuulmise wõi wõõriti antud kirjelduste lugemise teel saanud, kõrwale heitma.

Kus walgust, jääb warju; kus warju, jääb walgust. See looduse waatlemisel leitud tõde maksab ka üksiku inimese ja terve rahwa waimuomaduste uurimise juures. Inimestest ei ole ükski täielik, rahwastel on oma halwad karakteri omadused, warjuküljed, mis meile kõikidest hädustest hooliwata sedamaid silma paistawad. Ja mida rohkem walgust, seda tumedam on wari, seda filmapiistwamad ja järsumad on ka piirid walguise ja warju wahel.

Kui meie eestlase häade laadi omaduste kõrwal järsku suuri halbtusi leiame ja siin kätte näitame, siis ei ole see mitte imeks-

panemise ega vihatsvõtmise väärt. Et meil wead on, seda ei saa keegi ära salata; pääasi on see, et meie neid õieti ära tunneme ja endid parandada püüame. Nii wähe, kui eestlase häid külgesid salgasime, niisama wähe tahame siin tema puuduseid kinni katta. Suwitaw on siin juures tähele panna, kuidas mitmed karakteri häädujed tihti halbtusteks kaswada wõiwad, kuna mõnigi puudus meid omalt poolt weel suurema wea eest wõib kaitseada ja nõnda häädujeks tuleb lugeda.

Ragu juba eespool tõendasime, on eestlasel suur mõttefujutuse wõim, mis temale pildirikka, luuleliku kõne annab. Kuid see hää looduse anne wõib teda kergesti pahale teele wiia, ta suur mõttefujutus wõib talle weaks saada. Kõige ilusamad piltlikud kõned ei ole mõni kord puhta tõe läikiwal walgusel waadates midagi muud, kui edew liiastus, h o o p l e m i n e ja — kui seda iseäralisjeks kurjaks otstarbeks meelega tehtakse — p e t t u s ja w a l e. Sellest siis tulebgi, et juure mõttefujutuse kihutusel waletamine eestlaste rahwapatuks saama kipub. Eestlasel on tähelepanemiseväärt suur jutuhimu, jutuajamisjeks läheb aga jutumaterjali tarwis, siis ei ole sugugi imeks panna, et tal mõni kord tõepõhjal seiswatest jutuainetest puudus tuleb ja ta wõlswallast seda wõtma läheb, mis tal tõetalus otja on lõppenud. Kes palju

räägib, see palju waletab — ütleb Eesti rahwa wanasõna. Eestlase enda arwamise järele on aga natukene waletada ja natukene warastada lubatud, sest see olla teise wanasõna järele niisama hääd, kui pool adramaad. Eks ole see halb tunnistus meie rahwa kõlblikkude arwamiste kohta? Hõdelus on Eesti mythologia järele niisama tarwilik kui häädus, sest et ta hääduse mõõtja ja kihutaja olla, nagu Wanaisa maailma loomisel Kalewidele ütleb.

Kui meie walet ajaloolikult eestlases juurdlema hakkame, siis peame tunnistama, et selle ebawooruse jälgi wanade eestlaste juurest mitte palju ei ole leida. Ajalugu ei kõnele sellest, et wanad eestlased oleksiwad midagi wale abil korda saatnud, rahwafangelasel, Kalewipojal, nii kuidas ta praegu eposes meie ees seisab, on see woorus, et ta mitte ainult ei korda walet ja pettust oma ettewõtete täitmiseks ei tarwita, ehk tal küll palju teisi muid kombelikka wigasid ja nõrkusi on. Kalewipoja meel karkib wihas, kui ta sortsi walet ja jalgamist kuuleb:

„Loodad ja mind lobajuuga,
Loriga ehk lepitada,
Walega ehk waigistada?“

Nagu näha, teeb rahwa arwamine wale wõõraste juurdetulijate, sortside, omaduseks, kuna Kalew otjekoheselt ja õiglaselt

oma suure jõuu teel kõiki asju toimetab. Kalewipoja lugu näib sellest ajast pärit olewat, mil Eesti rahwal kokkupuutumised wõõrastega alles algasiwad. Umbes sellest-
 jamaft ajast on ka Saaremaa rahwasuu Suure Tõllu loo pärandanud. Ka Suur Tõll ei waleta ega tarwita ialgi pettust abinõuiks; meie rahwa wanemate kangelaste hinged on sellest ebawooruseft ja kelmuseft puhtad; nad on selle wastu oma jõuu pääle suurelijed. Aga warsti pääle wõõraste süiatulekut näib Eesti rahwa kõlb-
 lik ja kombelik elu langema hakkawat. Kui karjapoiss pärast Tõllu surma wallatuses w a l e k e e l e l „Tõll, Tõll! Tõuse üles!“ hüüab, hakkab Tõll teda ja terwet rahwast sajata-
 tama. Tõllu needmine näib täide läinud olewat: wale, wargus ja tiimalus on praegu eestlase laadis pääwarjufüljed, mis praegu meie rahwa liikmete juures ilmsiks tulewad. Seda panewad ka wenelased tähele ja nime-
 tawad eestlast „КОВАРНЫЙ“ jalalik, kuna sakslased tema kohta sõna „falsch“ wõlts, tihti tarwitawad. Waatame praegu koh-
 tute statistikat järele, siis leiame, et meie rahwa keelepatud suurele kriminalprotjesfide arwule materjali on andnud, mis arw ainult warguste omast weel taga seisab.

Seega oleme siis juba teisesse eestlase ebawoorusesse puutunud, see on h i m u w õ õ r a o m a n d u s e järele. Kõikide süüitegude hulgas seisawad wargused meie

maal esimeses reas. Meie ei taha neid arwufid siin mitte teiste rahwaste warguste kõrwa panna ja wabandust otsida: muulased warastawad niijama palju ja weel enam. See wabandus ei teeks meid sugugi paremaks. Kindel on, et see ebawoorus, see patt eestlaste hulgas teiste seas ennast on jõudnud kõige laialisemalt wälja laotada.

Kuidas wanal wabal ajal eestlaste juures wargusega asi oli, selle läbikatsumiseks puudub tarwilik materjal. Dige on see, et eestlase aimed oma ja wõõra waranduse wahel kohta mõnes tüübis tumedust awaldawad. Nõnda liigub praegu weel rahwa seas arwamine, et see wargus ei ole, mida sugu pistetakse wõi suu tarwis wõetakse. Wiljapuu aia kallal käimist ega jõökidesse puutumist tagajelja ei loeta rahwa arust warguseks. Ka mets on Eesti wana sõna järele igaihe päralt, kust jeda wõib wõtta, mis hädasti tarwis läheb. Wõib ka olla, et seesuguste arwamiste teoks tegemine warguste protsesside arwu eestlaste hulgas tähtjal mõõdul suurendab.

Ka pettust, kawalust ja salalikku meelt on praeguse eestlase laadis leida. Eestlajel on wanadsõnad: „Pettusega maja peetakse, walega naene wõetakse.“ — „Mees, kes petab, narr, kes petta lasseb.“ Neid ebawoorusi ja sõnamurdmist nimetab rahwas koguni tarkuseks, nagu jeda „Kawala Hansu“ juttudes tihti ette tuleb. See on uuem

rahwafangelane, kes aina „tarkusest,“ see on pettusest ja kawalusest elab, Wanapaganat, sakju ning ka endasuguseid üle lööb. Ta on eestlastele umbes sedasama, mis sakslastele Till Eulenspiegel: uuema aja rahwaluule. Siin tuleb eestlases ühtlasi ka suur pilkamise himu awalikuks, mille juhil ta kurjad waimud ja iseäranis kuradi, wanapagana, lollikeseks teeb, keda iga laps ninapidi wõib wedada. Wanapagana seab eestlane sakslast pilgates tarkuse ja osawuse poolest wiimsega ühe järje pääle ja nimetab teda sortsiiks, nõiaiks, mis omadust sakslased keskajal ka tõesti wõiswad awaldada. Wanapaganat ja sakslasi — nii näib muinasjuttude järele eestlase arwamine olewat — wõib nii palju petta, kui tahetakse, nendeist ei saa ka muidu kui pettuse abil wõitu. Sellepärast on „Hansu jutud“ täis kawalust, wingerpusi mängimist, narrimist. Kehaliku jõuu ajemel pesitab Hansu tugevus pääs. Ta kiidetud tarkus ei ole muud kui kawalus ja pettus. Hans petab herrat, wiib kawalusega herra hobused tallist wälja ja saab sada rubla, lajeb teinekord noorherrat käbi ja talumeest leiba jüüia, lööb opmanni laadal hobuste ostmise juures üle, petab wargaid, tüisjab herrat teise maailma wiies ja pada müüies jne. Meile ei kõlba kawal Hans milgi wiisil eeskujuks.

Pilkamistest ja noffimistest annawad wanad Eesti laulud iseäranis tunnistust,

mille hulgaft suur arm pilkelaulude hulka langeb. Siin ei tee aga eestlane wahet ei sakslale ega omajuguſele, ei mehele ega naeſele, ei omale ega wõõrale.

„Wiru naeſed laisad naeſed ;
 Ei nad wiitſi wõida teha,
 Sõid nad piima, jõid nad koore,
 Wiſasid männa männikuſſe,
 Kirmulauad kaafikuſſe.
 Külakarjatsed waatſid :
 Vähme mända lakkumaie,
 Kirnu lauda riisumaie.“

Wale ja warguſe, pettuſe, kawaluſe ning ſalaliku meele tagajärg on loomulikult ſee, et need, kellel nimetatud ebawooruſed on, teiſi inimeſi ei uſalda, kui need ka õiged ja puhtad on. Iſeäranis näib eestlaſe umbuſaldus ſakslaste waſtu ſuur olewat, mida ka ſugugi imeks panna ei wõi, kui kodumaa ajalugu meelde tuletame. Kes ei tunneks wanafõnu: „Mis mõiſa wiiaſſe, ſee ſattub kui tulde.“ — „Muus ſilma ees, kelm ſelja taga.“ — „Ära uſu ſuure ſakſa ſuud ja piſukeſe lapſe p . . . t.“ — „Zumal, hoia mind sõprade eeft, waenlaſte eeft hoian ennalt iſe.“

Ka Geſti rahwalauludes, mis orjaajal ſündinud, tuleb umbuſaldus nähtawale ja annab meile põhjuſt arwata, et nimelt raſke teopõlw ühes oma ülekohtuga umbuſalduſt ſuureks kaſwatas. Emad hoiatawad tütreid näitufeſs :

„Sina kaswad mõisa'assa,
 Saabassäärede seasja,
 Tuhweljalgade toassa
 Kingajala kammerisja,
 Wiimati petwad peened särgid,
 Haugutawad hallid kuued,
 Matwad manteli magajad,
 Katwad karwased kübarad.

„Sind eht, sind eht, tütar noori,
 Sind eht petwad petersellid,
 Petersellid, peedijuured,
 Saksamaa õunad saledad,
 Maripuu marjad magusad.
 Oh minu tütar, tillukene,
 Oh mu muru madalukene:
 Hooru sinust oodatakse,
 Warast sinust waadatakse “

Ujaldamata meelt eestlaste eneste keskelt
 awaldab näituseks ka see laul, milles hundi
 eest hoiatatakse:

„Ara usu hundi juttu,
 Hundil on need hullul jutud,
 Karul kõned kawalad.“

Et hundil hulle jutte pole, siis maksab
 see umbusalduse eest hoiatus muidugi wõltside
 inimeste kohta, kes oma kawalate kõnedega
 teisi wõrgutawad. Praegusel ajal rikub
 umbusaldus üksteise wastu peaaegu kõik
 paremad Eesti ettevõtted. Umbusaldus
 walitseb waldades wallaametnikkude wastu,
 umbusaldus walitseb perekonnas wanemate
 ja laste ja koguni abielurahwa wahel.

Ta weab aga weel teise suurema wea enesega ühes: kahtlustuse, mis ka häid asju halvaks teeb. Mis selles meie päwil juba ära tehtud on, sellest on piinlik awalikult kõneleda. Umbusaldus ja kahtlustus ei saa enne kaduda, kui nende äratavad põhjused, s. o. wale, warguse himu, pettus ja sakalik meel rahwa karakterist kaotatud pole. Teiseks on umbusaldus ühenduse puuduse juur, sest kus wennad üksteist ei usalda, jääb ei wõinad ühendust leida. Wastastik usaldus on iga ühenduse põhjustingimine. Ühenduse ajemel leiame aga eestlaste hulgaft lahutusi ja lõhesid, tüli, riidu, waenu, laimamist. Need kurwad nähtused meie rahwa elust pole mitte kogemata ilmunud, neil on kindel oma sügawad hingeteaduslikud põhjused, mis üksteisest wälja kaswawad. „Kurjal teol on see wanne, et ta alati uut kurja figitab.“ Seda tõtt näeme eestlase laadi omaduste waatlemisel uuesti.

Tundemärgilik eestlase karakteriomadus on wiisadus selle kinnipidamises, mis käes on, ja selle wastuwõtmises, mida pakutakse. See Soome jugu rahwaste juurest leitaw omadus on mõnes tükis wäga kiiduwäärt, nimelt neil kordadel, kus jeda wiisalt finni peetakse, mis hää ja kõlblik on, wõib aga suureks weaks kaswada, kui wanadest halbadeft asjadest milgi kombel lahkuda ei taheta ja pakutawat uut hääd wastu ei

wõeta. Esmesel korral teeb wiisadus hääd, teisel korral kahju. Saadakse aga aru, et wanast päritud asi halb on, wälja öeldud mõte mitte õige pole, ja jäädakse siiski terve mõistuse wastu selle wana juurde, mis halb on, siis sünniwad wiisadusest weel suuremad wead, nimelt: j o n n ja k i u s. Wiimane sõna on nõnda eestiline, et tema täit mõtet wõõras keeles on raske ihe sõnaga ära tähendada. Jonn ja kius astuwad Eesti laadis tihti nähtawale ja siin ja seal peetakse neid rahwa arust koguni mõneks wooruseks. „Jonn on Jumalast loodud!“ „Ega tema, mees, oma jonn ei jäta.“ „Ei see mees oma kiusust järele anna,“ öeldakse tihti jonn ja kiusu ilustuseks ja jonnijatele kiituseks. Suurt wiisadust on Eesti rahwas oma priiuse kaotamise juures sakslaste siiatulemise ajal näidanud, suure wiisadusega pidasiwad nad oma esiwanemate usku, kumbeid, keelt alal, suure wiisadusega paniwad nad wõõra hariduse, ristiusu ja kõige wõõra, tänini neile tundmata olu wastu. Kuna lätlased oma uue seijukorraga ja saatusega warsti leppisiwad, lühikese ajaga sakslaste alla endid heitsiwad, kestsiwad eestlaste wabastuse katjed aastajajad weel edasi, kuni rahwa wabadust armastaw waim pika orjaaja jooksul täiesti maha rõhuti. Päriskõlw wajutas Eesti rahwa waimule oma raske käega pitjarimärgi otsa ette, o r j a =

m e e l sai nii kui teiseks eestlase loomuseks, mida ta nüüdgi wahel wiisadusega finni peab. Oh oleks eestlane niisama wiisalt ka eestlaseks jäänud! Aga kuidas wõis ta seda? Rahwuslikku iseenesetundmust tal ei olnud, see ärkas alles uuemal ajal. Polnud ju rahwal õiget nimegi mitte. Oma wane- maid, nende keelt ja kombeid armastas eestlane küll, aga kui kauaks? Mis juu- tis jõuetu ori siisjetungiwa wõõra kultuura wastu teha? Eesti keeles haridust ei olnud; tahtis keegi oma wanemate wiisidest, oma keelest, seega oma rahwusest finni pidada, siis pidi ta igawesti orjaks jääma, sest walitjewat herrat ja haritud sakslast nime- tati mõlemaid ühe sõnaga sakjaks. Kes ülemale, paremale elujärjele saada püüdis, see oli sunnitnd oma rahwust ümber wähe- tama, sest juba aastal 1345 ütles üks Leedu würst Läti sõjawäe juhile: „Rus- tice, tu non eris hic rex.“ (Talu- poeg, sina ei saa siin ialgi kuningaks). Nõnda töötas wõõras haridus pool wägi- wallal, pool meelitamisega eestlase ümber- rahwustamise kallal. Mis seda mööda läi- nud aastasadadel weel takistasiwad, need oliwad mõõtmata seltskondlikud lõhed orja ja isanda wahel. Üuberrahwustamisel oli- wad seesugused põhjused, mille ära wõit- mine sel ajal üle eestlase wiisaduse käis. Kui Eckardt aastal 1868 siisgi oma Balti hariduse ajalooos juba nii kaugele läheb, et

meie rahvast Eesti keelt rääkivatena sakslastena esiteleb, siis oli see liig varane kiitlemine:

"Eest Taara tammikutes
Ma kuulen kanget häält,
Kõik ennemuistsed tuuled
Beel pole kadund jäält."

VII.

Kas on iseloomu parandamine
wõimalik?

Kui üleüldise pilgu eestlase laadi kirjelduse pääle heidame, siis paistab igapähele sedamaid filma, et meie esivanematel rohkem häid omadusi on olnud, kui praegusel sugurahwal, et hull iseloomu ehk karakteri wigu hiljemini on figinenud ja eestlase kõlbuline elu seega tagurpidi läinud. Seda ei wõi mitte imeks panna. Eestlased pole mitte esimene rahwas, kes wõõra kultuuraga esiotsa päälsikaudsest kokku puutudes kõlblikselt kahju on saanud. Sellest on ajalugu kubinal näitusi täis. Greeklaste ja makedonlaste kaunis karakter muutus, kui nad lodewate peršialastega tuttawaks saiwad ja wiimaste kombeid omandama hakkasiwad. Aleksander Suure kõlbluse hauaks sai Babeloni linn, kuhu ta pärast oma wõitused elama asus. Riisama murdis Greeka elu

ja olu piirita kummardamine raudse kind-
luslega roomlaste sifemise toe. Greeklaste
ja Hommitumaalt sissetoodud orjafalkade
mõjul kadus roomlasel kasiuus, lihtsus,
wanemate auustus ja lugupidamine Rooma
esialgsest haridusest. Hannibali wahwad
puunlased muutsiwad oma kombeid Kapua
taliforteris roomlaste toredust ja pehmet
elu tundma õppides. Miks ei peaks siis
wanade eestlaste kõlbline kahjusaamine wõi-
malik olema, kui nende Taara usk ühes
seniste kõbliste wäärtustega preestritelt ja
munkadelt tühjaks tunnistati, neid aga
ristiusuga ainult päälsifaudselt tutvustati?
Terwel katoliku ajal jäi ta rahwale ainult
wälijeks kombeks. Gestlasel on ülifurb ja
raske minewik olnud, mis oma jäljed tema
waimuolusje maha jättis ja rahwa hinge
maha rusus, nõnda et Baltimaa ajaloo
kirjutajad, nagu Cröger jne., imestawad ja
kahklewad, kuidas „kombelikult alla langenud“
Gesti rahwas nii kõrgeluulelise ja puhta-
waatelise luuletöö, nagu eepos „Kalewi-
poeg“ on, sünnitada wõis. See oli ainult
sel tingimisel wõimalik, et meie esiwanemad
enne orjapõlwe kõbliselt kõrgemal järjel
on seisnud.

Palju laadiwigasid on eestlaste eneste
omad, palju on pikk ja raske alanduse aeg
ta iseloomus rikkunud. Sellele piiri teha,
mis hädustest ja halbtustest alg-eestiline,
mis wõõras mõju sünnitanud, on wäga

raske. Meil seisawad praeguse eestlase head ja wead silma ees. Pääküsimuseks on meil: kas ja kuidas võime eestlase praegust iseloomu parandada, selle hääduksi finnitada ja halbtusi kaotada? Kii lühike ja lihtne kui see küsimus on, warjab ta eneses ühe tähtsama isamaalise problemi, ühe kõrgema paleuslise ülesande, mille täitmiseks terve rahwas terve rahwa kasuks peab tööle astuma.

Kas võib inimene iseloomu paremaks muuta? Meile näib see küsimine ülearu ja iseloomu harimine iseenesest mõistetaw asi olewat. Tunnistab seda ju inimesesoo aja- ja hariduselugu selgesti küllalt. Metsloomadgi tehtakse taltjaks ja metstaimed wiljakandjaks. Kuid siin on wastuwaidlejaid, kes vähemalt ühe osa inimeste iseloomu parandamist salgawad. Õpetlaste arwamised lähewad kostuse-andmises lahku. Stallane Lombroso ja tema jäingrid, iseäranis arstid, seletawad, et mõne inimese kehahituses juba sündimisest saadik niisugused tingimised warjul on, mis teda halwa iseloomu omadusi awaldama, kuritegusid korda saatma sunniwad. Professor Tschischi arwamise järele olewat eestlaste hulgas niisuguste õnnetute arw suur, mis ka juure kuritööde hulgale seletust anda. *)

*) Aastal 1891—1897 olnud Liivimaa eestlaste kuritöödest Riia ringkonnakohtus arutada: 73 tapmist, 131 osawõtjaga, 143 lastetapmist, 80 fergert haavamist,

Kui inimesel kurjategija kehaehitus ehk organismuse olla, siis ei aitawat kaswatus, ta pidawat kord kurjategijaks saama. Nii oleks siis kehaehitusel ehk material waimu ja iseloomu üle otsust andew mõju. Kaswatusse töö oleks seda mööda mõne inimese juures asjata waew ja seesuguste kurjategijate nuhtlemine peaaegu ülekohus, sest ega „sündinud kurjategijal“ sellest süüdi pole, et temal niisugune pääaju, muskolid ja liikmed on, mis teda tapma, rööwima ja warastama kihutawad. See oleks anthropoloogialise kooli õpetuse järele tema loomuwiga, mille eest teda mitte ei võiks wastutamisele wõtta. Kui inimene materialistide õpetuse järele selleks saab, mis ta sööb, kui mõtted ja sõnad ainult pääaju wõrwi-

(1894. a.), 112 ranta wargust ja 87 wargust, mille kordasatjad ju enne warguse pärast nuheldud olnud, kokku : 408 kuritööd, kuna Liivimaa lätlased selsamal ajal 265 kuritööd korda saatnud, mis ka nimetatud kohtus seletati. Nii seista eestlaste ja lätlaste kuritööd nagu 5 : 3 wastu. Profhw. T. seletab siit, et eestlastel lätlastest halwem karakter olla. M. Pung on „Teatajas“ (nr. 40—43, 1902) selle otsuse kohta õigusega kahtlust awaldanud ja seda ka põhjendanud.

Wististi ei saa otsus siis mitte õige, kui ainult kurjategijate arwu, see on suure wähemuse järele, rahwa iseloomu üle üleüldiselt makswat otsust teha tahetaks. Nii oli 1883. a. 100,000 inimese kohta : Inglismaal 0,53, Saksamaal 1,05, Prantsusmaal 1,47, Itaalias 9,86 t a p m i st. Sellest tuleks siis arwata, et inglastel teiste hulgast kõige pisem ja wagam iseloom on. Kuid tõsine asjaolu ja uue ajalugu annawad koguni teise tunnistuse. Inglise saadawad Lõuna-Ahwrikas tegusid korda, mida teised wõrreldawad rahwad praegusel ajal wististi mitte ei teeks.

sünnitused on, ja seega wahed tõe ja wale, hää ja kurja wahel langewad, siis tuleks süündinud kurjategijaid nuhtluse asemel õigeminisist seefuguste ainetega toita, mis neile paremaid omadusi annawad. Kaswatus- ja parandusmajade asemele tuleksiwad siis otstarbelikud söötmiisefutused awada. Meed järjekindlad otjustused wiiwad iga mõtleja inimese tahtmata rabasje, wististi sellepärast, et materialistide eellaujed ekslikud on. Lomrosol ja tema jüingritel puuduwad selle troostita õpetuse kindluseks kahtlemata kindlad tõendusjed, nagu wõiks inimese kehaehitus tema mõtetele ja tegudele kindlat kaju anda. *)

Ka deterministlased peawad ise loomu harimist wõimataks. Prædestinationi õpetuse poolehoidjad jälgawad inimese wabat tahtmist, sest et Looja iga inimest, jeda mööda misjugujed anded ta kellegile andnud, kas õndsuseks wõi hukatuseks ette määranud. Selle ettemääramise wastu ei wõida inimene midagi parata. Aga elu näitab ju selgesti, et inimene hääd ja kurja wõib ise walida, seega pole ta tegemine ja jätmine mitte absoluutiliselt ette määratud, seega on ta tahtmine ometi waba. Mõtte- teadliised deterministlased, nende hulgas ise-

*) Meie seisukohta järele on antropoloogilisel põhjusemõttel pääasjades õigus, muudkui meie ei jõua sellele otsele mitte kinetilise materialismuse põhjal.

äraxis Schopenhauer, finnitawad, iga inime toowat ju sündides tahtmise ja iseloomu nii kindlal kujul kaasa, et teda milgi kaswatawal jõuul muuta ei suudeta. Kurjal inimesel olla kurjus samasugune tarwilik looduse kaasanne, nagu ussil kihwtirakk ja hambad, mida ta ise maha jätta ei saa. Kurja inimese parandust siisgi loota, olla ainult moralistide unenägu. Nagu materialismusgi, salgab see õpetus inimese mõistusest ja tahtmisest juhitud talitust ja seega iga kõlbulist ilmaforda. Sel põhjusel olla igasugune kaswatus jõledus, tühi töö.

Koguni teisiti õpetab mõtteteadlane in-determinismus. *) Ta tunnistab tahtmise igast ettemääramisest wabaks, mispärast inimesel wõimalik on, oma ülemale eesmärgile jõuda. See käib ka kristlise ilmawaatega ühte. Jumal löi inimese oma näo järele. Kui kuri Jumala näo inimeses ka tumedaks tegi, ära rikkus, päris kadunud pole ta ühestgi inimesest, ka kõige juuremast kurjategijast mitte. Weel leidub igas rifutud iseloomus nii palju hääd, et ta parandamine wõimalik on — pole ju kurjus mitte inimeses eneses teffinud, waid wäljast poolt külge hakkunud. Jumala nägu inimeses seletada, iseloomu puhastada, see on kaswatusse töö ülesanne. Inimese waba tahtmine ja äramääramine teeb kaswatusse

*) Sellest pikemalt: Dr. J. B. Meyer, Philosophische Zeitfragen. 1872.

wõimalikuks, kõlbline wiletsus ta tarwiliseks, armastus — kohuseks.

Seda tööd püüdwad rationalistid ilma jumaliku ilmutuseta korda saata. Nad salgawad Piüha Waimu armutööd inimese südames. Mõistus olewat kõige hääduse äratundmise hallikas, kombeseadus inimeses kõlbline wägi, mis igat kõlblust ise sünnitada. Waja ainult kõbliselt elada tahta, ja inimene saadagi paremaks. Kombeseadusel olewat meie üle ülimaläärane wõimus, ta olewat kategoriline imperatiwus, tingimata täidetaw käsk, meie sees, mida Kant lühedaks lauseks kokku wõtab: „Sa wõid, sest sa pead.“ Kõrgemat autoriteeti, kui kohus ja kombeseadus, ei ole, niisama pole ka mitte muud parandawat jõuudu, kui oma iseseisew tahtmine. Nõnda oleks siis kõlblus ja woorus oma töö ja teenistus ning inimene iseenda õnnistegija. Rationalismus lahutab kõlbluse ja wooruse usust, seob ta hallika ja eluwoone kinni. Kategoriline imperatiwus ei sünni ristiusuga kokku. Seda on Kant pärast ise ka ära näinud ja oma sõnu muutnud. Usuõpetus ja pädagogika seisawad kõige lähemas ühenduses, sest wiimne saab esimeselt oma sihi ja põhjusmõtted. Nii oli lugu paganate, nii juutide ja nii on ka lugu ristiusu rahwaste kaswatuses.

VIII.

Iseloomu harimise põhjused
ja abinõud.

Ennemalt tähendajime, et inimese waim kolme wõime läbi töötab: tuntus, tundmine ja tahtmine. See jaotus on nägelik. Tegelikult ei saa igale hingetegewusele mitte kindlaid piirid määrata, waid kõik kolm seisawad lahutamata koos, mispärast üks ikka teist nõuab. Ilma asjade mälestuseta, mis tuntuise ehk teadmise tagawarasse korjatud, ei ole tundmuise, ilma tundmusteta ei ole tahtmist, sest inimene peab teadma, kas asi hää wõi halb on, enne kui ta teda igatsema hakkab. Selle järele on tuntus ehk teadmine alus, mille pääl tundmused ja tahtmine, seega ka iseloom, karakter, põhjenuwad. Aga siisgi juhatab tahtmine, kui ta kindlaks wõimumeheks on kaswanud, mõistust ja tundmuise, sellest küsimata, kas see meile meele järele on, wõi mitte. Ilma tahtmiseta ei wõi mõistus midagi korda saata. Tee ja oma wastasele ta ehitused päewaselgeks, kui ta ei taha aru saada ega paremaid mõtteid wõtta, siis pole ju tööst mingit kasu. Kindel, walminenud iseloom ei taha mitte nõnda, kuidas mõtleb, waid mõtleb nii, kuidas tahtmine mõtlemist juhatab. Kõlblikes mõttewallas on tahtmisel kõige suurem

tähendus, ta on jääb mõõduandja, walitseja, kelle wastu mingi muu hingejõud panna ei juuda.

„Mis tütarlaps võib, seda mees ju ammu on fergemalt kui lapse mängi teind; Tal pole tarwis muud, kui kindlat tahte: Siis võiks ehk ühest ilmast teha kahte.“

Dr. F. Kreuzwald.

Tahtmine pole aga mitte sündides inimeses seejuguine „juwerään“. Tema kasvab nõrkadest idudest, mida kasvataja enda soovimise järel võib juhata. Ta võib hääks walitsejaks kujuda, aga ka nurjatuks fireks, kurjaks võimuwalitsejaks, tyranniiks saada, sedamööda kuidagi tahtmise idusid kasvatuses ravitseti. Õige tahtmise kasvatus, õige südameharidus, see ongi kasvatuselise kunsti, iseloomu kaunistuse, saladus. Pööragem ainult inimese süda hää poole, siis on juurem kasvatuselise töö tehtud, sest inimene võib kõik, mis ta tahab, kui tema aga seda tahab, mis ta tahtma peab, mis tal tahta sünnib. Igatseb inimene seda, mis ta kohus tahta pole, siis ei saa tahtmine temale mitte taewariigiks, waid põrguks, ta ei juuda oma nurjatut tahtmist mitte täita ja tunneb jääb juures lõpmata piina. Mõtelgem siin ainult ahnete, joodikute, morphiumitõbiste, kaardimängijate pääle, kellel need ebawoorused ärawõitmata fireks on kasvunud, mille wastu terve mõistus tammi ette teha ei jaksa.

Tõeteadlane Fichte ütleb: „Selle järele kui ma aru saanud, et tahtmine mõistust juhib, tean ma, kust mu enese ja teiste haridus pääle peab algama: t a h t m i s e s t, mitte mõistusest. Kui meie iseloomu juhtivaks tahtmiseks nimetame, siis on iseloomu parandusel iseäranis tahtmise haridusega tege- miist. Tahtmise hariduseks tehakse kolm järku jumaliku pädagogika põhjusel, j. o. selle järele, kuidas Jumal wanal ajal oma rahwa tahtmiist kaswatas.

A. Isikline ehk otsekohene tahtmise kaswatus.

Kui Israel alles perekond oli, see rahwas nõnda ütelda lapselingades käis, juhata- tas Jumal pääwanemaid isiklikult. Palest palessje kõneledes andis ta neile oma taht- miist teada. Wastu panna siin ei wõidud. Ka õiges lastekaswatuses, millega ju rahwa- kaswatus pääle algab, peab see kaswatus järk olema. See on aeg, mil laps alati wanemate inimeste silma all ja walwamisel seijab, mil wanem otsekoheselt, isiklikult kaswatawat mõju lapse kohta awaldab, ja kui tarwis, teda sõnakuulma j u n n i b. Esimesed eluaastad on tähtsam järk iseloomu sünnituses, sest et siin tulewasele kaswatu- sele alus pandakse. Peab rahwa iseloomu paranema, siis on waja tööga juba l a s t e - t o a s alata. S i i n o n p a i k, k u s r a h w a s a a t u s t j u h i t a k s e. Abi- nõuud, mis lapse esimestel eluaastadel, mil

waimujõuud weel nõdrad ja tarwilik arusaamine õpetusest alles puudub, kaswatuseks tarwitusele wõetakse, on:

1) Harjumine ehk wilumine. Mis inimene noores eas tegema harjunud, sellest ta wanaduses naljalt ei jäta, seda teeb ta üsna tahtmata. Halwad harjumised kaswawad wäeks, mis raske ära wõita, nad saawad teiseks loomuseks. On laps korra pahema käega jõõma harjunud, siis wõid talle 100 korda lusika paremasse pihku anda, filmapilgul wahetab ta selle jälle ümber. Kes lapsena on wilunud must ja ropp olema, hooletult käima, lohakalt istuma, suud lahti hoidma, pääd kratfima, küüsi närima jne., sel on täies eas tööd küll, et neist ametitest lahti saada. Weel õelamad on aga waimlijed juurde harjunud ebawoorused. Sääl on turtsakas süida, lahkuseta sõnad, wiisakuseta olek, tänamata meel, auupakkumise ja lugupidamise puudus wanemate inimeste ja teiste omaõuguste wastu, sõimamine, kirumine ja wandumine, oma õiguõe, kiusu ja jouni ajamine, riidlemine, keelepõksmine, toorus, jämedus jne. Waaste, wanemad, kui halwaks laste iseloom wõib minna, kui meie neid isiklikul mõjul harjumise teel nendeõst ebawooruseõst eemal ei hoia! Ümberpõõrdult wõime just esimestel eluaastatel wõga õuurt töõd oma laste iseloomu kaunistuseõks teha, kui neid harjutame sõnakuulma, paluma, tänama, wabandama,

teretama, wanematele anu pakkuma, teistest lugu pidama, kofku leppima, lahkesti ja wiisakalt kõnelema, korda armastama, tähelepanelik olema. Meed on korraliku kaswatusse nõudmised. Ei saa sellest weel kaugelegi küll, et lapsi toidame ja külma eest hoiame; jeesugune rawitusus saab loomapoegadelegi oaks. Suuremat hoolt tuleb nende waimu eest kanda ja nimelt esimestel eluaastatel, kuni pärastpoole kool sellest oja hakkab wõtma. Mõjutud halwad iseloomud on wanemate kaswatusse süü: isikline kaswatus on kas wastuotsja olnud wõi täiesti puudunud. Siin on teelahkme. Ma lähen weel kaugemale, kui kinnitada julgen, et siin wõimalik on pärastisi wargusi, waletamisi ja tapmisi, kui mitte sootuks ära kaotada, ometi suurel mõõdul kahandada, kui kord alatud kaswatusesihiti kinni peetakse ja kurja jeltsi lapsest eemal hoitakse.

Kuidas tekib wargus? Lapsed armastawad teiste asju ilma loata oma kätte wõtta, olgugi esiotsa ilma kurja mõtlemiseta. Ehk küll süüta pruuk, siisgi awaldab teiste asjade loata kiskumine juba lugupidamata olekut wõõra isiku ja tema omanduse wastu. Tekib siia juurde weel asja endale himustamine, mis ju lastes väga kerge ärkama ja igas lapses tähelepanna, ning salaja wõtmine ja peitmine, siis on kõik warguse tundemärgid selged, kuigi wanemad seda weel warguseks ei pea ega hädaohtu

ei märka. Iseäranis meelitawad magusad jõodawad asjad wõtmisele. Pea paha amet kätte saadud, pea ta juured sülgawamale südamesse saadab? Siin peab wanem maast madalast lapsi harjutama oma ja teiste asjade wahel kindlat wahet tegema ja seda wahet kinni pidama. On mitu last majas, siis peawad igal ühel oma mängufannid ja tarbeasjad olema, teisele määratud kanni ehk isa ja ema asju ei tohi keegi ilma luba palumata puutuda. Minu ja sinu omanduse wahel peab majas selge wahet olema, kuigi lapsed wenna, õed, ja maja asjad kõik isa päralt on. Minult sel teel võib last õrnemal elueal õpetada teise asja wõõraks, külgepuutumataks, pühaks pidama. Kui laps halwa mõju alla ei sattu, saab see wahetegemine pärastistest õpetustest kindlustust, ja wististi ei saa wargus kunagi ta iseloomuweaks.

Niisama peab last harjutatama tõtt rääkima. Iga ebatõde, mis laps räägib, pole weel mitte wale. Jean Paul ütleb: „Esimisel wiiel eluaastal ei ütle meie lapsed ainuigi tõe ega wale sõna, waid nad kõneldawad ainult. Nende kõne on kuuldaw mõtlemine. Kui nad jutu algul ja h, aga lõpul ei ütlewad, siis paistab see ainult wale olewat, kuna nad iseenejega räägiwad.“ Ka wanemad lapsed unustawad tihti kuulnud asju, ei pane dieti

tähele ja kõnelewad selle tagajärjel ebatõtt. Kuid see pole weel mitte wale. Waletaja teab, et ta ebatõtt luiskab, sest ta teeb seda meelega. Wale on seega teadaw, isemäärav tegu! Aga misjugune kole tegu! Süda mõtleb nii, suu räägib teisiti. Sünnib see lapsel esimest korda, siis tuleb puna põske. Lastakse seda ebawoorust kordamise läbi jüdamisest pejitama hakata, siis saab häbenejast walelikust häbenemata, wale saab harjunud kombeks, teiseks loomuks. Walega ühenduses seisawad walskus, keelelibedus ja jalalik meel ehk filmatirjateenistus, need on wale ülemad astmed ja alatu iseloomu märgid.

Wäikesele lapsele harineb wale kergesti kombeks, kui teda meelega petetakse, narritakse, walejutte ette kõneldakse, ehk teda pahateo ülestunnistamise puhul karistatakse.

2. L u b a m i n e ja k e e l m i n e. Waja on lapse tahtmist isiklikult juhutada, siisgi peab wanem selles piiri pidama ja mitte igat tahtmise idu murdma. Tahtmist tuleb neil ka täita ja ihaldusi lubada, muidu kaswaksiwad lapsed ilma tahtmiseta, karakterita üles ja saaksiwad wiletjateks inimesteks. Tahtmise idud wõiwad neil hääd wõi halwad olla. Hääd tahtmist tuleb finnitada, hää soowi täitmist l u b a d a. Tahtmine kaswab iseseiswalt kindlamaks, kui lapsele häis asjus oma wabadus wa-

limiseks antakse. Kuid halvadele soovidele peab kasvataja kindla keeluga vastu astuma. Et keeld last nukuks, sest pole wiga, ta peab keeldu auustama õppima.

Kuidas tarwitawad lihtsad Eesti lastewanemad lubamist ja keelamist? Suur hulk ei kumbagit õieti. Lubatakse lapsi asju teha, näha ja kuulda, mis nende noore hinge üle tingimata halba mõju peab avaldama: pakutakse wiina — mis mees just ka saab, kui ka wiina ei joo! — lastakse paberossi tõmmata, lubatakse lapsi seatamist, loomade paaritamist waadata, joobnud meeste lori, täisealiste jutte ja naljatusti kuulata, roppu kõneleda, rumalaid raamatuid lugeda jne. Selle vastu keelatakse süütaid mängud, turnimine, liulaskimine, uisujamine jne. ära, mis lapse terwist karastawad ja tahtmist kindlustawad. On wanemaid, kes kõike ilma wahetegevata lubawad, ja teisi, kes last ilma loata üle toagi ei lasse minna. See kui teine kaswatuswiis rifub laadi. Kumbgi ei õpeta hääle ja halwale wahet tegema, ja jäält siis kõikjused pärastised kõlblised eksimised tulewadgi.

3. **Gemalhoimine kurjast.** Hääd wanemad walwawad juure hoolega, et nende lapsed üleannetumatega ei seltsi, kelledele nad halba mõiksid omandada. Kurja eest hoidmisel on lapse- ning noore-

ea kohta suur väärtus. Selle puudusel sattub hulk tütarlapsi ja noormehi libedatele radadele. Kurja eemalhoidmist paluvad ka täisealised: „Ära saada meid mitte kiusatuse sisse!“ Dige on küll, et võitlus kiusatusega karakterit karastab, mispärast lapsi mitte üleliiga ei pea maailmasti eemale hoitama, siiski tuleb walwata, et kiusatuse tormid õrnu wooruse taimesid ei murra. Wistist ei sünni igakord maiuse asju ja muud meelitawat ega keelatud kraami laste ette wallali jätta, mis neid kergesti wõtma ahwatelewad. Õpivad ju mesilased ja koduloomadgi warsti warguse ameti ära, kui neile jeks mahti antakse. Kuid siin on igal iseäralisel korral lapse loomus ja kaswatus järg otsuseandjad. Mis ühele suureks kiusatusjeks on, sellest läheb teine ilma hädaohuta mööda.

4. Hää eeskuj. Lapsed on väga maiad kõike järele tegema, mis nad wane-matest inimestest tähele panewad. Sel järeleaimamise sunnil on tahtmise ja karakteri hariduses suur väärtus; ta toetab mõjuwal kombel laste kõlblikku edenemist, kui neil tõesti hääd eeskujud silma ees seisawad. „Hää inimese ligidus annab jõuudu hääduse poole püüdmiseks, nagu julge sõjamehe kõrwal ka julgeks läheme,“ ütleb Plato. Woorust võib ainult wooruse läbi õpetada. Kaswataja sõnad õpetawad, hää eeskuju sunnib. Halwad näitused rifu-

wad hääd kumbed ära; halbdus leiab ker-
gesti järeltegemist, sellepärast pidagu laste-
kaswatajad apostli sõnad meeles: „Kõigi-
pidi näita iseennast üles häätegede mär-
giks ja õpetades ole selge ja auuja wiis-
iga.“ (Tiit. 2, 7).

Hää eeskuju pääle tuleks tegelastel
rahwaswatuses tõesti rohkem rõhku panna.
Selles on niihästi wanemad kui teised ju-
hatajad tihti puudulikud. Meie nõuame oma
hoolealustelt jägedasti seda, mis meie ise
ei tee. Meie õpetame karstust ja ise joomie
edasi; manitjeme lahkujele, aga ise kargime
wihas; noomime raha-, auu- ja kuulsuse-
himulisi, aga ise kraabime wara kokku ja
kanname nina kõrges, kõneleme alandusest,
armastusest ja wendusest, aga waatame kõr-
gilt vähemate pääle alla. Kahejõugune
mõõt kõlblistes asjus rikub rahwa kaswa-
tuse ja karakteri kaunistuse. Just enese
kaswatusest tuleb tegelastel pääle hakata.
Muidu wahest ütlewad kaswatatawad, nagu
noor wäht oma isale, kes poja edaspidi
käima õpetab: „Faciám, mi papule, si
te idem facientem prius videro.“
Teen, isatene, kui näen, et seda enne ise
teed. Saage paremaks, siis saab rahwas
paremaks! Sellepärast:

Enam ise püüda õppida, kui õpetada,
Enam ise parandada meelt, kui pöörda teisi,
Wähem kaebada ja enam häda lõpetada:
See on tee, kus pääl wõid tarkusele reisi.

B. Tahtmise kaswatus käsu-sunnii abil.

Kui Israeli perekond oli Egiptuses rahwaks kaswanud, siis ei näidanud Jehowa enmast neile enam mitte palest paleste, ei kaswatanud ja juhatanud neid enam otsekoheselt, isiklikult, nagu pääwanelmate ajal, waid andis käsud ja seadused, pani enda asemele inimesed rahwast juhatama. See on teine järk Israeli rahwa kaswatuses: käsu läbi. Mooseseist Kristuseni oliwad käsud Jumala rahwale juhiks. Kes nende wastu eksis, sai nuhtlust. Käsk oli selles ajajärgus pääabinõu rahwakaswatuses.

Kaswatuse käsu abil peab iga laps läbi käima. Saab tema nõnda juureks, et juba pisut enese ette märkab waadata, siis lahkeb wanem temast mõneks ajaks ehk annab ta wõõra ülewaatuse ja õpetuse hooliks. Ka see ei käi alati ta kõrwal, waid annab käsud meelespidamiseks, mis järele eluwiihi tuleb hoida. Käsk on laste waljud sundijad. See järk kaswatusest langeb enamasti kooliajaga ühte, sest siin on juuremal osal käsk kaswatuse pääabinõuks. Kui firjalikud seadused puuduwadgi, on terve kooliaeg alaline käsutäitmine.

1. Käskud ja seadused peawad targasti antud olema, nagu üleüldse kõik kaswatuse nõudmised. Kaswataja peab ära kaaluma, kas käsk sihile wiib, kas seda täita

jõutakse. Võimata asju teha käsida on ebatarfus ja ülekoos. — Käjud peavad selged ja arusaadavad olema, muidu võidakse täitmatajätmist wabandada. Wasthest teewad lapsed, nagu poleks nad käsku kuulnudgi. Tihti unustawad nad käju ära. Sellepärast on waja käju arusaamise ja meelespidamise eest hoolt kanda.

Käsi olgu lühike. Kui isa käsku ema omast enam kuulatakse, siis tuleb see osalt sellest, et isa käjud lühemad on. Piikadel käskudel on jalaaugud läbipugemiseks ja ärareitmiseks. — Käskusi ei pruugita põhjendada, sest seeläbi tehtakse kaswandik käskude arwustajaks ja kohutumõistjaks. Kõusjeau peab halpuseks lastega targutada. Kõikide hingejõudude hulgast edeneda lapsel meelemõistus (Ver-nunft) kõige hiljemini ja igawamini, mispärast võimalik ei olla kangelaste jõudude edendamiseks nõrgemat appi wõtta. Kaswatuise meistri töö olla inimest mõistlikuks harida, kuidas wõib siis meelemõistust abinõuks wõtta, mis alles töö eesmärk on! — Käskimisel ei pea ähwardama, sest see awaldatab usalduseta meelt täitmise tahtmise kohta. Minult mitmekordse üleastumise korral wõib ähwardust juurde lisada. Seejugal puhul peab ähwardus sõnakuulmatust eemal hoidma.

Koolikäskudest öeldud sõnad maksawad ka seaduste kohta, mida walitsus rahwa-

kasvatuseks annab. Kuida seaduse andmine rahwa iseloomusse ehk karakterisse mõjuda võib, seda õpetab ajalugu näitlikult küllalt. Sykurgi aristokratilised seadused andsiwad spartalastele alguskujulise ehk tüüpilise laadi, koguni teistsugune sai ateenlaste karakter Soloni demokraatiliste seaduste mõjul. Servius Tulliusse reformid, Terentiliuse, Camilejuse ja Liciniuse seadused murdsiwad ühes Rooma patritsialaste õigustega nende uhkuse ja eesotsuse ning tegiwad neid plebejidega ühetaolisteks. Gracchuste reformi plaanid, mida Julius Cäsar täiendas ja maksma pani, aitasiwad roomlaste nõrkenud kõlblist jõuudu weel mõneks ajaks alal hoida ja langemist edasi nihutada.

2. **Muhtlus ja palk.** Kõlbline tarwitus nõuab, et käsu ja seaduse üleastumise kannul muhtlus käiks, sest et hää ilmaford peab alal hoitud, tema eitus eitatud, kuri wõidetud saama. Muhtlus ei pea aga üleastujat mitte ainult halwa teo halba tagajärge tunda laskma, waid ka parandama, üleastuja tahtmist sõnakuulmatuse paelust päästma, mis tahtmise tõsiwabadusele takistust teewad.

Muhtluse järgud on: halb märkus, laiskus, noomitatus, auufaristus, wabaduse kitsendus, ihumuhtlus. Nende tarwitamine nõuab pädagogikalist takti, mõõdupidamist ja waguwat järelekaalumist. Muhtlus on

õiglane ja kohane, kui karistatava kaswan-
diku wanadust, iseloomu, terwist ja olusid,
milles ta kaswanud, tähele pandakse ja siis
ta süüteo suuruse järele karistus määra-
takse. Mõõduta karistamine teeb wastifuks,
tõrkujaks. Sõnakuulmine ei pea mitte pal-
jas hirmu tagajärg olema, waid parane-
mise, tahtmise wabastuse märk. „Lase nad
mind wihata, kui nad mind aga kardawad“,
wõib hirmuwalitseja, nagu Kaligula („Ode-
rint, dum metuant“) tarwitada, seejugu-
ne nuhtlus ei hari laadi, waid rikub ainult.

Ihunuhtluse küsimuses lähewad kaswata-
jate arwamised lahku. Targa Siiraki õpe-
tusest hoolimata peetakse witsanuhtlust alan-
dawaks karistuseks, mis inimse ja hari-
duse mõtetega kokku ei käia. See on mui-
dugi nägelus. Praktikas teeb wits pahu-
rate, kõlbmata laste seas otse imet. Aga
on ka seejuguiseid täisealiste üleastumisi,
mida waewalt muu nuhtlus wõib tajuda.

Kui inimene oma inimese auu ja wäär-
tuse enesest heidab, metsaliseks saab, näitu-
seks hobuse kõri ja jalad läbi lõikab, sest
et raudkammita ta warastamist takistas,
siis ei käi ju inimse nõudmised enam
ihunuhtluse wastu. Üleüldse tuleks ihunuht-
lust arufordadel tarwitusele wõtta. Kohtu-
nuhtlustel on rahwa iseloomu kohta suur
mõju. Wististi on muu seas kõwad sea-
dused ja karistused põhjuseks, mispärast
Soomes wargust ja tapmist wähe ette tu-

leb, kuna maades, kus inimse uimastuses *) ollakse, kiritööd võimust võtavad.

Palk on käjutäitmise hää tagajärg. Ta avaldab käsuandja hääd meelt sõnakuulmise üle. Palk peab tahtmist omast kohast toetama, edasipüüdmisele kihutama, täielisele vabadusele wiima. Palga järgud on: kiitus, auutõstmine, väärtasjaline palk (raha), medalid. Loomuliku auuhimu tuleb küll kasvatuse abinõuks pruukida, aga teda ei pea mitte auuahnuseks, auutõbeks saada lastama. Palga määramisesgi tuleb õiglust, mõõtu ja järelkaalumist tähele panna. Kuidas üleliigne karistus inimeses külmust, põlgtust kasvataja vastu äratab, nõnda halvab mõõduta kiitus edasipüüdmist, ajab teisi põlgama. Auuahnne teeb tööd aina kiituse, auu pärast, ja ei mitte kohuste sunnil. Seesugusel sõnakuulmisel ei ole enam tõslikku väärtust.

Riigivalitsused tarvitavad palga kasvatuse abinõuks, kui nad oma ametnikkudele ja avalikkudele tegelastele kiituse avaldusi, auukraadiid ja rahalisi auupalgasiid wälja jagavad. Nende mõju karakteri kujunemise üle ei wõi jätata.

D. Tahtmise harimine wabaduse põhjusemõttel.

Jumala rahwas ei jäänud mitte igawesti käsu sunni alla, waid neile tuli wi-

*) Waata: „Türmer“ 1901, Humanitätsduselei.

maks ewangeliumi waba aeg, kus mitte ei öelda: „Sa pead,“ waid „Sa wõid, kui sa tahad.“ Jumalik pädagogika näitab meile seega kolmanda ja wiimse kaswatusel järgu: tahtmise harimine wabaduse põhjusmõttel. Kaswatus wabaduses ei tunne enam wälimist sundi, ta mõjub küll weel tahtmise üle, aga jätab tahtmise enda määrata, kuhu poole ta hoida soovib. Seesugune kaswatus näitab lugupidamist kaswandiku hää tahtmise, õiglase meele wastu üles, mis mitte enam warijeerliselt käju poofsta- wist kinni ei pea, waid armastuses käju siisu täidab. Sõnakuulmine armastuses on tõsine kõlblik wabadus; siin ühineb isiklik tahtmine isemäärawalt jumaliku tahtmisega ja tunneb ennaft täiesti prii olewat. See on iga kaswatusel suur, igawene eesmärk. Siin on wahenditeks:

1. Õpetus, mis ju alamal ja kesk- mišel kaswatusel järgul tarwitatakse, kuid siin awaldab ta alles oma täit mõju, sest et kaswandiku mõistus taft nüüd paremini jagu saab. Kui õpetuste waral torde lä- heb, nooremehel kõlbluse nõudmisi sel- gets teha, siis märkame jedamaid, kuidas ta omas südamel hää d kiidab, kurja laidab. Hingeteadline haridusekäik kõbl- lise wabaduse poole on seega: kõbliste nõudmiste äratundmine — nende hääks- fiitmine — otjustus kõblifult elada — kõblif tegu. Kõblifisi nõudmisi õpetab

selgel sõnal usuõpetus, kuid siin võivad ka teised õpeasjad, näituseks ajalugu, looduse-
lugu jne. kaasa töötada. Jumala tahtmise
teadmine ongi juba kõlbline vägi, mis sü-
dant sõnakuulmisele meelitab ja ajab. Wa-
letaja õpib siin Jumala sõna tõewalgust
tundma, mis aegamööda ta waimu täidab.
Nagu pimedus walguise eest põgeneb, nõnda
kaob wale tõe ilmumisel. Ka ajalugu
annab kaunid näitusi tõearmastuse kinnitu-
seks, näituseks: Regulus, Washington jne.
Niisama teeb õpetus warguse, tapmise, wa-
nemate põlgamise ja abielurikkumise kõlwa-
tuse ja nende hirmsad tagajärjed selgeks.
Kõige selle õige äratundmine on juba kõlb-
line tegu, millega tahtmine wabaksjaamise
teele astub.

2. Meeldetuletus. Inimene unu-
stab tihti, ja seda rohkem, mida noorem ta
on. Ta jätab sagedasti unustuses kohuse
täitmata, ilma et ta wastu paneks wõi
tõrguks. Sellepärast on tarwis temale aeg-
ajalt kohuseid meelde tuletada.

3. Manitsus on meeldetuletusega
pisut sugulane. Ka siin tuletatakse kas-
wandikule tema kohuseid meelde, kuid weel
tungiwamalt ja mõjuwamalt. Õige ma-
nitsus on raske töö. Ta sündigu armas-
tuses, kannatuses ja tõemeeles.

4. Hoiatus lähneb siis waja, kui
kaswandikul kiisatus juba ligidal seisab.
Ta on tähelepanemise juhutamise ähwar-

dawa hädaohu pääle, kus juures ühtlasi selle kurbe tagajärgeid meelde tuletatakse. Seega on hoiatusel eitam loomus, aga ta ei taha mitte sundida, vaid jätab kaswandi kule waba woli, seda wõi teist teed waldida. Kes wabadust ei ole mõistnud enda kasuks tarwitada, peab mõneks ajaks jälle käsu sunni alla tagasi astuma, kuni ta wabadusest dieti lugu pidama hakkab.

5. **P a l w e.** Kui inimest palutakse hää poole pöördä, siis näidatakse wäga suurt auustust tema waba tahtmise ja isemääramise wastu üles. Sõnakuulmist oodatakse temalt kui wabat annet, kui iseseiswat tööd. Seda wahendit tarwitatakse siis, kui arwata wõib, et kaswatataw ära mõistab, kui wäga temast lugu peetakse ja kuidas wabadust auustatakse.

6. **A n d e k s a n d m i n e.** Sedagi õpetab jumalik kaswatus. Tunnistab ja kahjatseb keegi oma süüid, siis on andeksandmisel tihti palju suurem ja parandawam mõju, kui waljul nuhtlusel. Ei anta õiglasele kahjatsejale mitte süü andeks, siis läheb ta süüda kõwaks, sest ta näeb, et ülestunnistamine ja kahjatsemine asjata on.

Wabaduse põhjusmõtet ei peeta kaswatuses paraku mitte alati õigel ajal ja õigel mõõdul finni. On wanemaid, kes oma lastele maast madalast piirita wabaduse kätte annawad, selle wastu on kaswatajaid, kes täisealijigi käsu sunni alt kunagi wa-

baks ei lasse. Mõlemat feltsi kasvandikkudel ei saa hääd laadi. Tõimestel jääb tahtmine puhastamata, ebavooruste paelu, teistel ei kõwene ta kunagi wabaks, iseseiswaks, isemääravaks. Wiimsed on õrnad triiphoone taimed, kes wabas tuuleõhus murduwad. Põikast poliitseilisest ülewaatusest, ilmaft lahus olewast floostrielust järsku pääsedes, ei mõista nad oma laialist wabadust, mis korraga ilma üleminekuta kätte saadud, õieti pruukida ja langewad ülikergesti tujude ja kiufatuste ohwriks. Poliitseiline kasvatus ja salawalwus, mis kasvandikku mehe-eani alalise käsujunni ja hirmu all hoiab, soetab usalduseta, wastiku, tõrgeise laadi, kellel jüisgi elu tarbeks kõlblik-kindel selgroog puudub, mida ainult kasvaw wabadus wõib jaata. On ju selge: kui meestega poisikeste wiisil ümber käidakse, siis jääwad nad eluks ajaks poisikesteks. T ä i e l e w a b a d u s e l e j õ u t a k s e a i n u l t a e g a m ö ö d a w a b a d u s t m a i t s e d e s . S e k s o n w a j a e n n e i s i k l i k u j u h a t u s e j a k ä s u j u n n i a l t l ä b i k ä i a . N i i k a s w a t a t i k o r d I s r a e l i r a h w a s t , n i i t u l e b i g a l a p s e j a r a h w a k a r a k t e r i t h a r i d a . M u i d u g i e i s a a p r a k t i k a s t ä h e n d a t u d k o l m e l e j ä r g u l e s e l g e s t i w a h e t t e h a , w a i d n a d u l a t a w a d ü k s t e i s e s i s s e , k ä i w a d ü k s t e i s e k ö r w a l , k u i d p ä ä s j a l i k u l t w a l i t s e b k a s w a t a t a w a a l a e a s i s i k l i k m ö j u , p o i s i k e s e p ö l w e s k ä s u j u n d j a n o o r m e h e p ä i w i s w a b a d u s .

IX.

Eestlase iseloomu harivad mõjud.

Iseloomu harimisel on üks positiiviline, teine negatiiviline oja: häid esiivanemate omadusi tuleb kinnitada, uusi vourusi juurde lisada, aga ka halbu, kõlwatuid ära wõerutada. Nagu igal pool, nõnda kujuneb eestlasegi laad erakaswatuise ja awaliku kaswatuise mõjul. Erakaswatuist toimetawad wanemad wõi nende asemikud, awalikku selle wastu wõörad wälised mõjud. Erakaswatuise asutus on perekond, awalikku rahwakaswatuist toimetawad iseäranis kolm korralikku asutust: kool, riik, kirik, aga ka elu, nimelt seltskondline läbikäimine, ühised, kunst ja kirjandus. Tähendatud asutused tarwitawad iseloomu harimiseks eelminewas päättüüis juhata tud põhjusmõtteid ja wahendisi sedamööda, mis suguses kaswatuise järgus üksigi töötab: perekonnas walitseb pääasjalikult isiklik juhatus (§ 8 A), koolis ja riigis käsujunni (§ 8 B) ja kirikus ning elus wabaduse põhjusmõte (§ 8 D). Sammsammult kaswab neis tahtmine wabamaks, laad selgemaks ja kindlamaks.

Ristiuisu tähtsust iseloomu kujunemises oleme ülemal (§§ 7 ja 8 D) seletanud. Suwitaw on waadelda, kuis iga ristiuisu

kirik ehk usutunnistus iseäralised iseloomu tüüpused sünnitab. Reisirjad kinnitavad, et väljamaal katoliku ja protestandi usu külade ja nende elanikkude iseloomu wahed ilma seletuseta silma paistavad. Sedajama võime wiist ka Lutheri usu eestlastest ja katoliku usku Lutsi maarahwast võelda. Igas usutunnistuses elatakse isesugustes oludes, mille mõju rahwa elus ja laadis ilmub. Protestantlasi kaswatab harutaw katekismuse õpetus, mida kristlikuks mõtteteaduseks võiks kutsuda, iseseiswalt mõtlejateks, arwustajateks inimesteks. Hääd mõju awaldata ka wennaste-kogudus oma liikmete laadi kohta, õpetus ja elu kõlawad hästi kokku — wendade hulgas leidub harwasti halbu iseloomusid.

Meil jääb nüüd weel üle, neid tähtsamaid mõjusid üksikult läbi waadata, mis pääle perekonna, kooli, riigi ja kiriku iseloomu kujunemisel tegewad on.

A. Wanematelt päritawad laadiomadused.

Tähelepanemine õpetab, et lapsed mitte ainult ihu poolest oma wanemate sarnased ei ole, waid et nad neilt ka palju waimuomadusi päriwad. Galtoni ja de Candolle uurimisi päritawatest iseloomu omadustest oleme ju § 2 all teatanud. Sääli näidatakse, kui päratu suur mõju wanemate waimuelul laste laadi üle on. Otse kohutawalt rikub seda wanemate joomine. Lombroso järelle olnud joodiku Zucke järeltulewal

pool 75 aasta jooksul järgmine saatus: 200
 inimest hakanud wargaks ja mõrtsukaks,
 280 olnud pimedad, lollid ja tiifikušepõdejad,
 90 naesterahwast läinud häbimajadesse,
 kuna 300 last enneaegu surnud. Oleme
 ju sagedasti küll näinud, et wanemate
 liiderlik elu järeltulewa soo ära rikub.
 Kui ju isa kartus, häbi, isemeel, heldus,
 taastundmine idudena laste loomust leida
 on, miks ei peaks siis järeltulew sugu
 kangelaid kirefid, nagu wargust, wale
 himu, uhkust, kiimalust ja ahnuust pärima?
 Eks leita, et lapsed kõnes ja mängus, ema
 tagahoidmišes ja wõerustamišes isa wõi ema
 tegumoodi awaldawad, mis neist noorel põl-
 wel nähtud. Käbi ei kuku kangele kinnust.
 Jumal ähwardab wanemate pattu lastele
 kolmandast ja neljandast põlwest saadik
 kätte nuhelda: muu seas peawad nad ka
 wanemate loomuwigade halbu tagajärgesi
 tundma. Sellepärast peaks iseeneše ja tulewa
 soo õnneks perekonna põhjendusel pääasja-
 likult walitawa abikaasa iseloomu omaduste
 pääle waadatama ja ei mitte kaasawara
 pääotsust teha lastama. See samu juhib
 teatawal mõõdul terve järeltulewa soo
 saatus. Koduloomade juguparandamist toi-
 metame suure hoolega, jeks maksawad meil
 kaunid teoriad, iseenda nooresoo parandus
 ja rikkumine ei tee meile vähematgi muret.
 Orjame ainelist õnne. Mitte nõnda Abram.
 Ta pani Elieseri w a n d u m a, et see

mitte wäärjumalaid teeniwate, kõlbluseta Kaanani rahwa hulgast Jisakile naist ei wõtaks, mis läbi lapsed wõiksiwad Jehoowast wõerduda ja õnnistuje töötusest ilma jääda. Sedasama pidi ka Jakob Rebeekale töötama, kui ta kodukohast põgenes. Wanemad hoolitsejivad siin laste hää laadi eest. Ahab ja Saalomoni saatsiwad kõlbmata naesed hukatusesje, mida lapsedgi pidiwad kandma. Suurt perekondlikku õnnetust tõi Livia Augustusele, Messalina Tiberius Claudiussele jne. Selle wastu pärijiwad kallimeelsed wennaksed Tiberius ja Cajus Grachus omad woorused puhtahingeliselt emalt Corneliast, Scipio tütrelt, kuna waga Helena, Konstantin Suure ema, Klotilde, Clodwigi abikaas ja teised wooruslijed naesed kahtlemata parema soo esiemadeks jaiwad.

Need nähtused annawad küll põhjust, paariheitmisel hää iseloomuga mõrsjaid ja peigmehi otjida, walitawa wogat siidant, hääd kaswatust, hääd perekonda ülemaks nõudmijeks teha.

B. Ümbrus ja amet.

Kuidas kliima inimese laadile kindlad üleüldijed omadused annab, sellest ju § 5 kõnelesime. Humboldt on seda selgelt tõendanud. Kareda põhjamaa rahwaste mõttefujutus loob tõsijeloomulijed, jutustujes wägewasti edasitormawad kangelaste eeposed,

nagu Kalewala ja Kalewipoeg, kuna lõuna poolt tulewad rahwad, näit. lätlased, oma südametundmuhi pildirikastes liürilistes lauludes awaldawad. Meil ei ole sarnast rahwalüürikat, neil pole wõimsat rahwa- eepost. Uga ka maapind ja eluta loodus jätawad inimese waimusje jälgi, just nagu mitmesugune pind mitmesuguseid taimi sünnitab. Mäerahwastel on rohkem julgust, kindlust, südidust, ettewõtmiise waimu, mida neile alaline üles alla ronimine ja hädaoh- tude wõitmine aastajadade jooksul laadisje kaswatanud.

Kon mäfte, säääl wäfte.

Tasaje madalmaa lagendikul asuwatel ela- nikkudel ei ole kaugeltgi nende püüdist, nende laad on ühetawline, wedel, loid. Wistist on õige, et wenelaste ääreta loomu— широкая натура, — millesje kõik eks- tremid ära mahuwad, nende äramõõtmata Sarmatia lagendil on loonud, mis neile üle 1000 aasta kodukohtaks on olnud. Seda loomu awaldawad ka nende rahwa- laulud. Helwetšialased, tirollased ja baier- lased ilmutawad koguni teist loomu, kui madalmaa germanlased Preiſis, Meklenburis ja Oldenburis, kuna nad ju kõik Hommiku- Germani rahwaperekonna liikmed on. Wist ei ole wõlts arwamine, et muu seas maa- pind selle põhjusjeks on olnud, miks mägis- maal asuwad sakalased, lõunapoolsed ugaun- lased ja wõrulased palju südikamad, ette-

wõtlikumad, mitmeküljelisemad on, kui enam argtuft, loidust, labajust awaldawad Eesti juguwennad lagedal Pärnu rannal, Põhja-Wiljandi, Põhja-Tartumaal ja Tallinna kubermangus.

Maapind mõjub iseloomusje, aga ka keelesje, mida ju iseloomu ilmutajaks peetakse. Mägil maal lühendatakse sõnu, neelatakse lõpud ära, legendiku elanikkude sõnad on pikemad, lühendamata. Wõrrel-dagu selles Tartu-Wõru murrakut Tallinna keelega, siis ei wõida selle üle enam kahe-wahel olla. Ür wött — ära wöttis. Mis madalikust weel lagedam meri keelega ja iseloomuga teha suudab, seda näeme muu hulgas Riinu saare elanikkudest. Sõnade täiest väljarääkimisest ei saa siin weel küllalt. Sõnade pikenduseks laulawad nad kõneldes. Tuttawal pärisnimel „Jenn“ on umbes seesugune wiis: c—es glissando.

Deldakse, keelelühendus olewat edenenuid kultuura märk, sest et sakalased ja tartlased tõepoolest teistest on waimlisest ette jõudnud. Kuid miks neil siis haridus rohkem edenes? Maahäädus siin üksinda ei tähenda. Järwa- ja Wirumaal on hää maa pääl taha jäänud nurke küllalt. Künkäl ja mäel asujal ei laiene mitte ükski wiisikaline filmaring, waid ka waimline. Maapinna mitmekesidus äratab järelmõtlemist, uurimist. Kes ei teaks, et augus, orus, madalas toas elades iwam

nagu rufumise all töötab, kuna ta mäel, lahkes, kõrges loas, kõrgendatud ismel, taewa poole tõuswas Gooti doomes lausa kütetetest pääsena näib.

Laadimadusi joetab ka elu loodus. Kanaaegse mõju all kujuneb inimese ise-loom ümberolewate loomadegi järele. Põlised metskohuste karjased (табуныцики) ja lambakarjased Tõuna-Benemaa rohtlaantes on laadi poolest suured wastandid, ehk küll maapiind, kliima ja muud olud lahku ei lähe. Tabuntshikute laadi mehi ei leita terwest Europast, neil on iseäraline ilm-rahuta loomus, nagu metslistel hobustel, keda nad karjatawad.

Seega oleme juba ameti mõjuduse ka-rakteri üle makswaks tunnistanud. Tõen-dusi ei pruugi kaugelt otsida. Alalugu õpetab, et kalapüüdjad ja jahiajajad rahwad alamal hariduse ja kumbejuuse astmel seija-wad, kuna karjakaswatajad poolharitud on ja wiimaks põllu- ning käsitöö haritud kumbeid enesega kaasa tõi. On tähele pan-dud, et suuremal hulgal ametipidajatest ise-äralised karakteriomadused külge tefiwad, kui nad wäljaspool ametitalitusi teistega läbikäimises neid ei püüa siluda. Kätsepä-d on enamasti ferglased, lihunikud piisut too-red, jahimehed armastawad luisjata, walit-sejad on farmid, ämmaeided ja ammed ropud, nagu Shakespearegi wiimseid „Komeos ja Julias“ kujutab; kõrtsimehed, kooliõpetajad,

adwokaadid, kaupmehed — kõik sünnitavad iseloomu alguskujusid ehk karakteri-tüüpusi, mis ainult neil ametmeestel omased on. Priius teeb rahwa täisealiseks, pärisorjus loomataoliseks. Ajaleheline töö on mõnel pool, kus haridust ja kasvatust napi küünarpuuga jagatud, tihti tundmata suurus. Tõhtrid kalduvad materialistlike ilmawaate poole, põllumeest õpetab ta amet käsi kokku panema ja üles poole waatama. Hulga neist tüüpustest on Hedenstjerna meisterlik sulg lühikestes juttudes „Allerlei Leute“ karakteriseerinud.

Neil tähelepanemistel on ametipidamise ja walimise kohta praktiline tähendus. Sel karakteri ükskõlgjus ükspuhas ei ole, kes naeru alla ei taha sattuda, peab katsuma ameti läbi saadud harjumisi ja wilumisi wastandliste mõjude abil tasakaalus hoida. Aral sünnib jalgrattaga sõita, see toob julgust ja meelekindlust, kärsitu tehku wahel istufil tööd, sõnawaene liikugu sekka alati keeleosawate naesterahwaste hulgas, kannatamata proowigu lasteõpetust, kurbmeelne astugu lustiliste lauljate liiki. Kuid retseptide kirjutamise pole minu asi. Ma olen püüdnud juhtiwaid põhjusmõtteid üles seadida.

D. Lähikäimine ja seltsid.

Inimene pole mitte iseenesest see, mis ta on, waid ta on see, mis olud ja kaas-inimesed tema idudena päritud omadustest

ja annetest teevad ja selleks ta ennaft teha lafeb. Ta on lüli pikas ahelas, on wili inimesejuo puu otjas, kes tüwest toitu saab ja sellega waimlises ühenduses seisab. Kui ilmas midagi ilma kausalnexuseta ehk järjepõhjuseta ei sünni, siis ei wõi seda ka inimeses ette tulla. Mis Luther, Columbus, Napoleon jne. forda saatsiwad, polnud kauseltgi kõik nende oma töö. Kusagil Islandis, Uue-Meremaal wõi Sandwichi saartel üles kaswades poleks nad ajalooks nut ajajärku awada wõinud. Siin oli terve selleaegne ilm oma hädustega ja teadustega, hüüdmistega ja püüdmistega, hädadega ja mädadega kaastegew. Ajal oli ju paar aastajada tung sees usku puhastada, mis teesid Indiasse leida. Luther ja Columbus oliwad ainult tublid tööriistad wõimja meistri käes. Näeme ju, et nad esiootsa seda teha ei tahtnudgi, mis nad pärastpoole aja ja olude sunnil tegema p i d i w a d. Lagemata mõjud määravad ja juhivad tähtsat tööd, mis kahest faktorist koos seisab: i s i k l i n e ja ü h i n e. Kord on ühine faktor, nimelt kaasaeglaste mõju, suurem, kord vähem, päris puududa ei saa tema mingil nimetamisewäärilisel tehisel. On ju see kõige edu tingimine, et jäält, kus sina ehitust lõpetad, mina teda edasi wiin.

Kuidas lugu waimu töödega, nõnda ka tema omaduste kujunemisega, laadiga.

Siingi on needjamad faktorid maksmas. Mis alaline ükfindus, toas istumine wõi elaw läbikäimine iseloomust teha wõiwad, ei tohiks kellegil tundmata olla. Ükfindus teeb inimese iseeneses olewaks, kinniseks, järjeks, nukraks, usaldamataks ja wähendab kõneosawust, sõnade walmisjeismist tähtsal mõõdul. Glaw liikumine inimeste keskel hoiab tähendatud puudused eemal, kuid ta wõib omaist kohast hädaohtu tuua. Nagu kandi-lijed kiwid kofes keereldes ümmarguseks, piferguseks ja laperkuseks moonduwad, nõnda mõjuwad inimesed läbikäimises üksteise iseloomusse. Siis peab küll jeltskonda iseäralise etteawaatusega walima, et mitte halwa mõjude alla sattuda. Sakslastest õpime targa sõna: „Ütle mulle, kes ju sõber on, ja ma ütlen sulle, kes sa oled wõi kelleks sa saad.“ Wäga õige, kuid parandame seda ainult niipalju: „Ütle, keda sa hääleleel ja poolehoidmisega sõbraks walid, selle omadused sa pärid,“ sest Õnnistegija käis ju tõlneritega ja patustega ümber, ja kristlik armastus paneb meile kõlbliselt langenud inimeste ümberpöörmise ja parandamise kohused pääle, mida ilma nendega läbikäimisetä ei saa toimetada. Kelle poole meie hoiame, kelle mõju all seisame, selle põhjusmõtted, ilmawaate ja omadused omandame läbikäimises tõesti. Sõprus toredust armastawate perslastega sai raudse loomuga spartalastele hukatuses; nad hakkasiwad

perslaste kombel priiskama, fiimalust orjama, altkäe pisteid vastu wõtma. Halwa seltskonna mõjul muutusiwad lootusrikkad noormehed Nero, Joann IV. Girmus jne. koledateks, werejänulisteks tüwannideks, kes rifutud iseloomu sunnil pööraseid tempa tegiwad. Aurelius Augustinus, klassifikalijselt haritud terawa mõistusega ja rohke annetega noormees, sattus Karthagos halwa seltskonna mõjul patuelusse, millest ta weel waewalt wälja rübeleda suutis, kui Cicero „Hortensius“ temas kõrgemaid aateid äratas ja Ambrosiuse jutlus teda meeleparandamisele juhatas — selge näitus halwade ning hääde sõprade walimise tagajärjest.

Halwade mõjude eemalhoidmiseks on seltskondlikud ühised asutatud, millede liigeteks ainult annjad, kõlblise eluwiiisiga mehed vastu wõtakse. Meil on Gestis hulk sarnaseid seltsiisid. Et siin, nagu finnistes internaatides iseloomu lihwitakse, wastastikku ühteteist kaswatatakse, et neil rahwa iseloomu paranduseks suur tähtsus on, seda peame siin seltsi eestseisustele ja tegelastele suure rõhuga uuesti meelde tuletama. Seltsidesse vastu wõtawaid liikmeid tuleb kõlblisest küljest terawasti läbi katsuda, et halwadele mõjudele kindlamat piiri ette teha. Eestseisused peaksiwad kaswatuse abinõuuisid, mis täisealiji tahtmise wabadusele ja laadipuhitusele wiivad, nagu: õpetus, meeldetuletus, manitsus,

hoiatus, palwe, andeksandmine (§ 8 D) agaramini tarwitama, wahest ka nurjatu- maid liikmeid karistama ja seltsiist wälja heitma. Sel mõttel oleme eelseiswa kirja- kese iseäranis Eesti seltsidele pühen- danud ja loodame, nagu § 1 tähendatud, et nad oma tähtsust ja ülesannet rahwa- kaswatuse asjus ära tunnewad ja perekonna, kooli, riigi ning kiriku kaswatuse tööd omalt poolt toetawad ning täiendawad. Sünnib see, siis wõiwad nad tõsisteks kõlblise ja waimlise aristokratia taimelawadeks saada, kust kindlad ja puhtad iseloomud wälja tulewad, kellel wale, kahtlustus, teotu- sed ja madalad piirid wõõrad on.

E. Kunst ja kirjandus.

„Ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores nec sinit esse feros.“

Roomlaste tähtsa luuletaja Ovidi sõnad :
„Kõrgete kunstide truu õppimine pehmitab kombeid ja ei lase neid metsikuks minna,“ heidame praegusel ajal, kus kõiki wäärtusi ümber hinnata, paleusi pori sisse kiskuda, kuldwäsitat auujärje pääle upitada püüetakse, rahwakaswatuse kasuks iseäralise rõhuga waekausi. Puhtad, suuresoolised kunstid, teadus ja kirjandus pehmendawad inimese toorest ja metsikut meelt. Südant saadakse ainult siis harida, kui mõistust ühes walgus- tatakse. Kui inimesel alles jalged mõisted iseeneest, teistest ja Jumalast puuduwad,

fiis ei wõi tal peeneid kumbeid ega õrna
 südan olla, ta awalda nende asemel
 meeletoorust ja pööraht tahtmist. Horaz
 kinnitab, Orpheus ja Amphion olewat
 wana Thracia metsrahwad kunstide abil
 parematele, peenematele elukombetele juha-
 tanud. Ilma kunstideta, teadusteta, kir-
 janduseeta ei wõi ükski riik õitseda, rahwas
 woorustes edeneda, õnnelik olla. Neil on
 rahwakaswatuses määratu wäärtus.

Kui meie siin kunsti ja kirjanduse hoo-
 bilt kõne alla wõtame, siis sünnib see sel
 põhjusel, et kirjandus üleüldse ja iseäranis
 ilukirjandus kunsti wili on.

Mis on kunst? Mis kunsti ehk wõi-
 duse mõiste tähendab, on wäga mitmeti
 seletatud. Dngi ka raske seda mitmekülje-
 ja -kujulist nähtawust, mida kunstiks
 kutsutakse, wäheste ja kindlate sõnadega
 selgitada. Sõna laiemas mõttes on
 kunst püüdmine ja wõimine hinge sijemisi
 liigutusi wäliselt arusaadawalt ilmutada.
 Mis mõtetest ja tundmustest, kujudest ja
 meeletustest, tuntustest ja ihaldustest kunagi
 hinges elutseb, see nõuab wäliselt ilmutamist,
 ja kellel annet ning osawust on, sijemist
 elu olgu sõnas wõi helis, kujus wõi
 wäris, wõi olgu ilusates tantsumise
 liigutustes kujutada, objektiweerida, nii et
 ta mõtted inimestele mõistetawaks saawad
 ja nende hingedes suguluses seiswaid ehk
 omaeid feelesid helijema panewad, see on

kuunstiik. Selles mõttes tulewad ka luuletajad, kirjamehed ja kõnemehed kunstnikkudeks pidada. Harilikult loetakse wõiduste hulka iseäranis nõndanimetatud kaunid kunstisid. Need on kas kujutawad kunstid, nagu ehitus, maalimine ja kujuramine, mille produktid ainjal pilgul silma ette astuwad, ehk helisewad kunstid, nagu: muusika, kõne ja luule, mille töösid kõrw osakaupa aegamööda kuuleb. Päälenende on weel kriipsutawaid wõidusi, näituseks: ilukirjutus, joonistamine, piltide lõikamine puusse, wasesse, terasesse ja kiwisse. Lõppeks nimetame etendawaid wõidusi, millest näitekunst kõige tuttawam on. Kõigil kunstidel on see ühine, et nad inimese hinge sisenisi tungisi ilutundmuse seaduste järele kuidagi wiisil wälisele maailmale püüawad awaldada ja jääw juures kaswatawalt, hariwalt mõjuda. Kunstide otstarbe on ilu kujutamine. Ilus on see, mis juba iseenda pärast, ilma tema kasutoomise ehk tarwitamise pääle waatamata, tingimata meeldib. Tingimata meeldib aga ainult see asi, mille meeleline nähtawus temas awaldatawa mõttelise aatega täiesti kokku sünnib. Ilu on seega waimlise aate ja meelelise wormi kaunim kokkukõla.

Gestis tehtakse ju kaunis rohkesti kunstipõllul tööd. Luuletatakse ja komponeeritakse laule, kirjutatakse algupäraseid jutte ja näidendi, peetakse kõnesid. Ka ei puudu meil

muusikakunstnikud, kujurajajad, maalijad, pildilõikajad ja näitlejad. Geestlane on loomu poolest kunsti sõber. Kunstnikud on tähtjad töölised rahwataswatuses. Kuid tõsisel, puhtal, juuresoolisel kunsttööl on ka omad seadused, mis ta walmistusel peawad täidetud saama. Misjugukselt seisukohalt tuleb kunsttööde pääle waadata, misjuguksede põhjusmõtete järele nende üle otsust teha?

1. Kunstisõber ja suur kunstnik Goethe nõuab, et kunstniku isikut ja tema tööd lahutamata sïde peab ühendama. Tähtjas kirjatöö, nagu ka tähtjas kõne peawad elust wälja kaswanud olema ja kunsttöö oma looja sïsemist elu awaldama. Kunstis on isikul suurem tähtsus. Sellepärast maksab iga seltsi kunstniku kohta nõudmine: ta peab järeljätmata oma isiku kallal töötama, et mõju, mis tema rahwa üle awaldab, hariw, kaswataw, parandaw ja puhastaw oleks.

2. Dige kunstnik on r a h w a k a s w a t a j a. Kes kaswatusse tööle asub, ei pea mitte ükshinda kaswandikka õpetama, waid neid i n i m e s t e k s harima, eestlasteks tegema. Kuid sellepärast peab kunstnikul kui kaswatajal seesuguse rahwuslise hariduse hallikas endal sïdames woolama, ja ta peab jõudma oma kaswandiku, s. o. rahwa sïdameid elawaks teha, woolama panna. Puhtamate püüetega kunstnik lasseb oma tööde hinge, s. o. aated, rahwahingeks

saada. Tõsine kunst ei ole mitte mõni möödaminew mäng, ta on jõud, mille abil aadetega ainete üle walitsetakse. Seks on waja, et kunstniku mõtted ilmawaadet awaldaks, sest siis alles saab tema iisil täieliseks. Oma täie waimujõuuga, oma ilmawaatega, mis mitte ainult maailma pilt ei ole, waid hinge energia, kasvatab kunstnik rahwast. Kunsttöö on sõna tõsises mõttes e e s k u j u, mis hariwalt mõjub, ja weel otsekohesemalt, arusaadavamalt ja seega wõimsamalt kui kunstniku enda iisil, kes tihti meie hulgas ei wiibi ehk juba jurnud on. Kunsttöö kasvatusel tagajärjed on: t õ j i d u s, m e e l e j ü g a w u s.

3. Ülemal tähendatud põhjusemõtted panewad kunstnikule nõudmisi ette. Üks neist on t õ e a r m a s t u s. Tõdemeelusest ja tõearmastusest wõib ainult jääda kõnet olla, kus tõesti sijemine tung kunstniku töötama sunnib. Üksinda sijemist sunni tundes wõib ta tõdemeelisel kunsttööd luua, ja ainult see töö, mis tõdemeelisel tehtakse, jõuab teiste üle kestwalt mõjuda. Rõned, luuletused, jutlused, milles sijemine kõneleja, sijemine luuletaja, sijemine jutlustaja ei tööta, ei sunni jüdannt liigutada ega hinge ülendada, seega ka mitte iseloomu puhastada: neil puudub t õ j i d u s.

4. Järgnew nõudmine on: kunsti töö peab iselugust laadi ehk iseloomu awaldama, kunstnik ise peab tüüpus olema,

nõnda et teda teistest kergesti ära tunda võib. Seks on tal waja igapäistest kõnekäänudest, ära kulumud wormidest, tühjadest sõnatõlkjudest lahkuda, tublisse sijusse ja kõige peenematesse iseäraldustesse tungida.

5. Selminemat nõudmist suudab kunstnik täita, kui ta tüdimata töötab. Wäga laiali on arwamine lagunenud, kunstnik olla ju see, kes mingil tööpõllul suuri waimuandeid awaldab. Muidugi on kunstnikul talenti tarwis, aga alles wirtus jõuab talendist midagi wälja teha. Truu, mõistlik töötamine wiib sagedasti kauge male, kui suureandeline pääliskaudsus.

6. Aga mitte üksi ära iseenda kallal ei tule kunstnikul töötada. Ka objekti, mille kallal ta töös on, peab ta iga pidi tundma õppima, tema iseäraldusi, loomu uurima. Suuletaja, jutufirjutaja, õpetaja peawad inimese südamt, iseloomu, laadi ja feltstonda tundma. Kes waimusid ei suuda läbi katsuda ega neile wahet teha, ei wõi kuidagi inimeste pääle mõjuda.

7. Igal kunstil on ka tehniline külg, milles kunstnik meister olgu. Rõnelejal ja kirjaniikul peawad tarwilikud sõnastuse wahendid mõtete awalduseks käepärast, maaldril wärwid meelewalla all seisma, moosikandil mängu ojawust olema.

8. Iga kunstitöö peab kuni lõpuni huwitaw, põnew olema, kunstnik peab omas

töös lõpuni uut ja ootamata pakkuda võima, sest et muidu huvitus lõdveneb.

9. Aga ka kehtvus, millega aine juures viibitakse ja tema rohkus peab asja kohane olema. Kes liiga palju avaldada tahab, ei saa midagi täielikult avaldada. Meister ilmub lühiduses.

10. Kunsttöö üle otsust teha on ijege kunst. Kes kunstnikust tahab aru saada, peab kunstniku mõtteviisis kodus olema, tema maal elama.

Harutamine siin nõudmisi kunsti asjus, mis rahvakasvatuse kohta tähtsad on. Nende põhjusmõtete poole hakkab viimisel ajal iga efsiradadel viibiv kunstimaitse kalduma. Mõõdame nüüd Gesti toodeid võidusewallasst antud mõõdupuuga, siis selgub, miks meid mõned luuletused, helitööd, näidendid, kõned, jutud, etendamised, muusika ettekandmised, maalid ja kujud jne. südamepõhjani liigutawad, kaasa kisuwad, meelt rahustades ja waigistades ülendawad, meid paremaks teewad, kuna teised südame külmaks jätawad, meelt rusuwad, wastikuid tundmuusi äratawad, kombetesje halba toowad.

Uwaldatud kunstinõudmiste waral võime kätte jelle saladuse eest tõsta, miks teiste hulgas näituseks Jannseni (algupäralsed) ja Juhani Liivi jutud, Kunderi ja Kitzbergi näitemängud, K. Kallase kõned, Läte helitööd, Koidula, Beske, Haawa ja Sööti luuletused igaihe hinges sügawat mõju

awaldawad. Meis ilmub tõde: a) o b =
j e k t i w i l i s e l t, sest need kunsttööd kuju-
tawad tõsiit Eesti elu ja olu ilma ilustu-
seta ja hirmustufeta, b) s u b j e k t i w i =
l i s e l t, sest kunstnikkude hinged on need
tundmused tõesti ise läbi elanud, nad awal-
dawad oma hinge, d) w o r m i l i s e l t,
sest kunsttööde wälimus, mõtete ja tund-
muste awaldus on arusaadaw, selge, rah-
wuslik. Tähendatud kunstnikud on ise
iseloomu-alguskujud: nõnda jutustas ainult
Zannsen, kõneleb ainult Kallas, nõnda
komponeerib ainult Läte. Ilmugu neil
tööd ilma nimeta: jadande hulgast torka-
wad meile kunstnikkude iseäralised algus-
kujud silma.

Ja kust see tuleb, et teised wõiduse
tooded, millest wast hiilgawat tehnilist
osawust, wormilist tõtt, põnewust, puhast
alguskujugi leiame, siiski südamesse ei
mõju? Suurel osal sellest, et objektiivilise
ja subjektiivilise tõest mitte küllalt truusti
finni ei peeta. Kas ilustatakse olusid liiga
aateliselt wõi hirmustatakse ülinukruse, rea-
lismuse, naturalismuse mõjul, millest kumbgi
kujutus objektiivilise tõega kokku ei riimi,
wõi ehk kujutatakse mõtteid, aimeid, tund-
musi, mis kunstniku enda hingeelule päris
wõõrad on. Wiimisel puhul ei wõi nad
südamest tulla, subjektiivilist tõtt, mõnu
awaldada. Wõimata, ebaloomulised sünd-
mused ja ju enda külm süda — kunstnik,

kuidas ja nendega loodad mõjuda! Nii-
sugune kunsttöö võib ajaviidet pakkuda,
harivat, kasvatavat, kombeid pehmitavat
mõju tal ei ole, mida Dvid kõrge, tõsise
kunsti tundemärgiks peab. Siig realistlike
kunsti tooded võivad aga kergesti rahwa
ijeloomu toorustada, rikkuda.

Wõidustest teenivad rahwakasvatuses
iseäralist tähelepanemist: **L a u l m i n e** ja
n ä i t e m ä n g. Laulmine on südame
keel. Laulus kõneleb süda südamega.
Mõnuga lauldes ei saa ükski filmakirja
orjaks hakata, sest ainult tõsised tundmused
mõjuvad. Iseäranis vägew ja mõjukas
on waimulik laul. Ta ülendab südant ja
pühitseb teda iga hää wastuwõtmijsks.
Laul ja muusika õpetavad korrapidamist,
harivad ilutundmust, puhastawad meelt
ja hinge. Kurjal laulud ei õnnesta. Rah-
juks ei peeta laulust enam suurt lugu.
Awaldatakse märkusi, lauluseltsidel pääle
lõbu muud ülemat eesmärki ei olematgi.
Tahtsin siin nende wäärtust rahwakaswa-
tuses, hariduse tõstmises ja mõõtmises prae-
gusel praktilisel, kaineel ajal uuesti meelde
tuletada.

Weel mõjuwam pädagogilik tähtsus on
näitemängul. Näidend on luulekunsti õis,
mis eepikat ja lüürikat eneses ühendab.
Näitemängus waatame wabalt inimese süda-
messe; mida elus warjata püüdatakse, tuleb
siin awalikuks. Selle kunsti otstarbe pole

mitte paljas lõbu, vaid päältwaataja mõtte-
 sihtide ja südamete juhtimine. Seda saadab
 hää näidend tähelepanemata korda. Kui
 muidu sõna õpetab ja eeskuju sunnib, siis
 mõjuvad sõna ja eeskujude siin üheskoos.
 Hää on, kui luuletaja dramatis waatajate
 hulka kõrgetele paleusliikkudele püüetele juhib,
 nende taganõudmiseks waimustab, aga kui
 rahwa filmi petlikkude warjukujutuste läbi
 pimestatakse, kui ebawoorusi wabandatakse,
 kurja woorusena kirjeldatakse, siis on näite-
 mäng kühwt, mis rahwa elukombed ja kõlb-
 luse rikub, häbitundmust tuimastab, et
 toorust ja roppust punastamata wõidakse
 kuulda ja näha. Weel wägewamaks kaswab
 drama wägi iseloomu üle, kui ooperis ehi-
 tuse-, maalimise- ja muusikakunst juurde
 astuwad, et pakutawatele piltidele meeldi-
 wamat raami lüüa, kuuljate meeli rohkem
 põrutada ja kaasa kiskuda. Näitemängul
 on siis kaswatam mõju, kui ta ülemal
 tähendatud kunstindumisi täidab. Siingi
 peab kohe liiastuse eest hoiatama; need on
 must realismus ja ükskõilgne idealismus.
 Realistid kopeeriwad ainult elu muste kül-
 geid, lõhuwad werised paijed puruks, hää-
 nad ei tea maailmast rääkida ega troosti
 juhata. Selle wastu kannab ükskõilgne
 idealismus ainult kõrgeid paleusi ette ja
 unustab tõsi igapäiise elu, inimeste puu-
 duised ja wead, hädad ja wiletsused hoopis
 ära. Inimesed on tal inglid ja ilm

paradiis. Seejuguse idealismuse tooded on nagu varjud seinä pääl, millel keha puudub. Valekujud ei mõju sõnas ega näitusēs. Liiastatud realismus ja idealismus salgawad mõlemad objektiwilist elutött. Realistlistēs toodetes walitseb waimuta loodus, idealistlistēs looduseta waim. Alles siis on näitemäng kunsttöö, kui sündmusi ja olusid loomutruult ühes häädega ja wigadega kirjeldatakse. Seejugune näitemäng annab kombelikkü jõuudu, lepitab eluga, harib lõbustades.

Kunstiwallas ilmuwat kahte woolu: realismus ja idealismus, ehk naturalismus ja klassicismus, ei wõi üksigi tõsine kunstnik tähelepanemata jätta, aga ta ei tohi ka ükskõigset kumbgit nendest wooludest üksinda ja aina õigeks pidada. Mõlemad ükskõikwalt wõetud on liiastused, üheskoos wõiwad nad mõnusalt ühteteist täiendada. Seda õpetab kõige selgemini kunstide ajalugu. Nagu igauks inimene enne realist, see on elu ja looduse objektiwiline tähelepanija ja õppija peab olema, enne kui ta enda subjektiwilisi otsuseid ja aateid wõib ilmutada, nõnda on igal rahwal kunstipiüetes realistlist-naturalistlist ning klassikalist ajaruumi leida, milles waim looduse ja elu kopeerimise maha jätab ja ise wabalt looma hakkab. Looduse ja elu järelaimamisel on see suur hääduš, et ta kunstniku filma teritab ja mõttekujutust meie ees lahti

seiswa maailma lõpmata wormikülluse läbi rikastab. Kunstniku käsi käib elu ja loodust waadeldes niisama nagu Antäusel, kes igaford, kui ta emakeise maa külge puutus, uut jõuudu sai. On kunstnikul seesugune jõud käes, siis ei wõi ta paljaks kopeerijaks jääda, waid ta mõttekujutus peab iseseiswalt midagi luua wõima, milles ta elu ja loodust ainult aluseks seab ja selle najal harivat iluduse aadet awaldab. Kes aga elu sugugi tähele ei pane, selle aated ja iluduseideolid jääwad warsti wõimetuks, seisfugi tehniline ojawus täies hiilguses. Ripub nii kunst ükskõlgses idealismuses sõnakõlksuks jääma, siis peab õigel ajal sihimuutmise järgnema, mis uuesti looduse ja elu waatlemisele, realismusele ja naturalismusele lähemale wiib. Nii on siingi kehtee kuldne tee.

Õpetlikusse kirjandusesse pole siin waja puutuda. Kui see nii hästi objektiiviliselt kui wormiliselt tõepõhjal seisab, siis wõib ta rahwaswatuses ainult kasu jaata. Lõppeks weel paar sõna ajakirjanduse kaswatuslijest tähendusest. Trükkikirja wastu on lihtrahwal suur auukartus. Mis must walge pääl seisab, seda peetakse tingimata õigeks. Maal üksinduses elades on ajalhed ja raamatud tihti paremad feltjilised. Neist omandatakse teadust, neist saadakse lõbu ja ajawiidet, neist otsitakse südametele ja meelele toitu, ja loodetakse, et lehed kui targemad sõbrad aina häid mõtteid, sihtisid,

üksnes kõlblikku õpetust pakuvad. Kuidas tarvitavad ajalehed oma mõju ja seda usaldust? Meil on puhtasüuga lehti. Paraku on aga ka neid, kes triikisõna otse kurjasti pruugivad, kõblust ja kommet jalge alla tallavad. Siin puudutame kõige walusamat muhku. Püütagu mis tahes poliitilisele sihile, tõe ja auuse piirides tuleks küll igal awalikul tegelasel seista. Kuidas võib lugeja iseloom puhtaks jääda, kui ajaleht wihuti julawalet laiali laotab, kahtlustab, hoopleb, kiusujutte wälja jaadab! Mistist on ka awalikkude tegelaste kohus iiksteist kaswatada, aga ei mitte sarathust-ralikult hirwitades. See ei paranda halbtust, ei lepita ega ühenda, waid sünnitab meelemõrudust, südamekangust, jõgedust, kisub lõhed weel laiemaks. Ahwitakse ju kauemat aega ühe kuulsuse negatiwulist tegewust, tema halbtusi ja warjukülgesid. Paarikümne aasta eest laotati Wiljandi poolt suur laimulaul J. W. Jannseni kohta käsikirjas üle maa: „Meljas apokriwaraamat. Politika-historialik näitemäng kahes waatuses.“ Selle kui ka teise pastwilli „Suur Eesti julesõda“ ehk „kätte sain 2000 rubla“ sepiitsejad on wist alles tundmata. Sel ajal häbeneti weel kahtlustustega ja laim-
dustega awalikult wälja astuda. Meie ajal nimetatakse Gestis juba isiklist pori-
pildumist j a t i r a k s, peetakse lihtsat jõima-
mist enda suureks paremuseks. Satiral

fui kõrge luulekunsti osal pole aga alatusega ega auutusega midagi tegemist, walet ega isiklikku teotust pole klassilised satiriklased Horaz (Sermones), Juvenalis (16 satirat) ja Martialis (14 raamatut epigrammid) kunagi tarwitanud. Prantslaste tähtis satiriklane Lafontaine kutsuti „le bon homme“ — hääks inimeseks, — wendlaste puuduste piitsutajat Krõilowi „armjaks wanajaks“ — see on tunnistus nende meelevuuse ja puhtuse püüete kohta. Meil awaldatakse satira nimel laimulaule (Pasquill) ja teotusi (Pamphlet), mida ainult madalad waimud wõiwad ilma paijata. Nende halba mõju on rahwa-iseloomus juba 20 aastat tunda. Isegi teadlased ja õpetlased ei jaksa asjalikult ilma isiku riiramiseta waielda, kuid midagi positiwiliist pole seesugusest waielusest wälja tulnud.

Kõntja, mis Jakobsoni aegne tuur torm rahwa hingemereft kaldale uhtis, saab weel tänase päewani rookida. Weel pole Gestiist kadunud isiklikud haawamiised, wastase risti- ja perekonnanime mõnitused, jämedad, maota märditused ja pärditused ja muud sarnased wõitluse abinõud, nagu teotawate piltide kritseldamine jne. Nende tarwitamine awaldab kas asjaliku seletuse, õiglase armuustuse wõimetust ja nüridust wõi jälle argtust oma tõsieste mõtete ja sihtide awaldamises. Seejuguise seijukoha kinnitamiseks arwatakse suitsutegemine ja weetumestus kõige sündsam

olewat. Kuid segase mee politika kaswatab kaheteelsust, ebakohtlust, salalikku meelt ja toob lõppeks ainelise ja aatelise pankroti majasse. Seda on meie silma all ju sündinud.

Hääde kaswatuse abinõuude tarwitus ajafirjanduses kannab selle wastu kaunist wilja. Kuna hirwitus ja teotus wastast kangeks, tõrgejeks teewad, parandawad teda lahke juhatus, asjalik õiendus, õiglane arwustus, kahetsemise ja halatsemise awaldus, wennalik laitew märkus, kangekaelsuse pilkamine, hoiatus, palwe, andeksandmine ja hää eestjuu pakkumine. Kes ei oleks tähendatud wahendite hääd mõju meie ajafirjanduses mitte märganud? Sõprade kui ka wastaste paendumised, paranemised ja muutumised on nende tagajärg. Nii mõni mudane hallik puhastati ära, topiti täiesti finni. Isegi selle juures on kaswatuse tagajärge tunda, kes isemeelselt koolist ära jooksis. Praegu seisame alalise wastastituse kaswatuse mõju all. Meie rahwa kõlblised iseloomud paranewad sedamööda, kuidas suuremad kaswatawad faktorid ja üffikud rahwaliikmed ise paranewad. Minja hoobiga ei suudeta siin kõike uueks luua. Parane mine wõib ainult tahahiljukesi tulla. Nagu iga ajalugu ja edu, ei sünnita ka rahwakaswatus liiffeid, waid nihkub sammudeasi, kui aga järjekindlalt aina häid abinõuusi tarwitame.

Olgu meie awalikkudel tegelastel ja Eesti elu juhatajatel mis tahes aastas politika siht, kas awalik Eesti rahwuse ja loomu alalhoidmine wõi finnifaetud ümberrahwustuse ettevalmistamine, nii palju on selge, et kõlbluse ja auususe küsimus ühegil üksipuhas ei wõiks olla. Sellepärast maksab wahendite walimisel: kurjast ei wõi hääd figineda.

„Anna ohjad kurja kätte:
Hobu läheb hoopis metsa.“

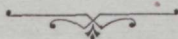
Rahwa hing ootab uut õeluseta põlwe, kel parem ja puhtam iseloom, kel hääduš südame waraks ja woorus juhtijaks. Sest kui peerud kahel otjal lausa lähewad lõkendama, siis tuleb Wanemuine uuesti meie keskele, siis wirgub Tõll oma töotust täites hauast, siis jõuab wiimaks Kalew koju

„Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlwe uueks looma.“

S i s u.

	Lk.
1. Seltjide kõrgem eesmärk	3
2. Iseloomust ja laadist ülevõtte	6
3. Geetlase iseloom	15
4. Geetlase waimujõundude wõrdlemine	23
5. Geetlase laadi häädused	30
6. Geetlase laadi halbtused	53
7. Kas on iseloomu parandamine wõimalik?	64
8. Iseloomu harimise põhjusemõtted ja abinõud	71
A. Iisikline ehk otsekohene tahtmise kaswatus	73
B. Tahtmise kaswatus käsu-sunni abil	81
D. Tahtmise harimine wabaduse põhjusemõttel	85
9. Geetlase iseloomu harivad mõjud	90
A. Wanematelest päritawad laadiomadused	91
B. ümbrus ja amet	93
D. Läbitäimine ja seltsid	97
E. Kunst ja kirjandus	101

Sind 30 kop.

